

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Jan Loužek

**Pohled vybraných jugoslávských deníků na
osobnost Josipa Broze Tita v letech 1986-1990**

**Josip Broz Tito in the perspective of selected
Yugoslav newspapers in the period of 1986-1990**

Praha, 2012

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jan Pelikán, CSc.

Chtěl bych poděkovat především doc. Janu Pelikánovi, vedoucímu mé práce za cenné připomínky, dále pak Matici srbské a Slovanské knihovně za to, že mi umožnili přístup k potřebným materiálům.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne .....

.....

Jméno autora

Abstrakt

Tato práce mapuje vnímání kultu Josipa Broze jugoslávským tiskem (vybranými deníky) v letech 1986 – 1989/1990. Na příkladu transformace obrazu bývalého jugoslávského maršála se snaží nabídnout vodítko k pochopení společenských a politických změn, které se udály v Jugoslávii v druhé polovině 80. let minulého století.

Vnímání kultu Josipa Broze Tita je v této práci sledováno chronologicky, a to všemi třemi vybranými deníky (*Vjesnik*, *Oslobođenje*, *Politika*) najednou. Tento přístup umožňuje konfrontovat postoje záhřebské, sarajevské, potažmo bělehradské redakce a zdůraznit tak rozdíly mezi jednotlivými tituly. Práce samotná je členěna do pěti kapitol, které popisují vybraná období. Jako dělicí body jsou zvoleny události či období, které měly klíčový vliv na změnu vnímání Titova kultu a umožnily jeho posun novým směrem. Některé události jsou pak popsány v konkrétních podkapitolách.

Klíčová slova:

SFRJ, Jugoslávie, Josip Broz Tito, 80. léta, komunismus, titoismus, tisk

Abstract

This thesis is dedicated to the perception of the cult of personality of Josip Broz Tito by the Yugoslav press (selected titles) in the period of 1986 – 1989/1990. The transformation of this perception in given time offers an example how political and social changes in Yugoslavia in the second half of 1980's might be seen.

The perception of the cult of Josip Broz Tito in this thesis is documented in a chronological manner. All three selected newspapers (*Vjesnik*, *Oslobodjenje*, *Politika*) are monitored simultaneously, so the perceptions from Zagreb, Sarajevo or Belgrade can be easily compared and differences shown. The thesis contains five chapters, each of them describes a given period of time. Certain events with a profound influence on the perception of Tito's cult separates these chapters, some of them were described in special chapters.

Keywords:

SFRY, Yugoslavia, Josip Broz Tito, 1980's, communism, titoism, press

Obsah

Úvod.....	8
1986: Poslední rok konzervativně komunistické podoby Titova kultu.....	11
1987: Transformace a hledání nového významu Josipa Broze.....	20
1988: Deziluze jugoslávské společnosti, vedoucí k úpadku zájmu o Josipa Broze Tita.....	24
1989: Konfrontace kultu Josipa Broze s rodícím se kultem Slobodana Miloševiče.....	31
Reakce na Kusturicův článek v novinách La Stampa.....	33
Tito ve stínu kosovské krize.....	35
Rehabilitace.....	37
Milošević nebo Tito? Hledání nového kultu.....	39
Léto '89 – Nová témata na oficiálních oslavách partyzánských povstání.....	41
1989: Josip Broz jako předmět spekulací. Argumentace Titem v rodících se mezietnických sporech.....	43
Tito a slovinsko-srbský spor o ústavní dodatky.....	49
Pekićovo vyjádření o čtyřčlenné komisi	51
Narůstající srbsko-chorvatský spor.....	55
Snaha zařadit 1. prosince za další jugoslávský státní svátek.....	57
Pád východoevropských komunistických režimů – další důvod pro výpady vůči Josipu Brozovi.....	59
Tito jako munice srbsko-slovinského sporu.....	61
Pozice Titova kultu v hledání „demokratického socialismu“ do 14. sjezdu SKJ.....	63
Závěr.....	67
Bibliografie.....	70

Seznam použitých zkratk

- AVNOJ – Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie
- HDZ – Chorvatské demokratické společenství
- JLA – Jugoslávská lidová armáda
- KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu
- SANU – Srbská akademie věd a umění
- SK BiH – Svaz komunistů Bosny a Hercegoviny
- SKH – Svaz komunistů Chorvatska
- SKJ – Svaz komunistů Jugoslávie
- SKS – Svaz komunistů Srbska
- SSRNJ – Socialistický svaz pracujícího lidu Jugoslávie
- SSRNH – Socialistický svaz pracujícího lidu Chorvatska
- SSRN BiH – Socialistický svaz pracujícího lidu Bosny a Hercegoviny
- SUBNOR – Svaz sdružení veteránů lidověosvobozeneckého boje
- ÚV – Ústřední výbor

Úvod

Několik desítek let vládnoucí jugoslávský maršál Josip Broz Tito se již za svého života stal důležitým symbolem Jugoslávie. Identifikovala se s ním celá země, její obyvatelé, ale především vládnoucí strana – Svaz komunistů Jugoslávie. Už během druhé světové války vznikala mezi partyzány rozsáhlý kult osobnosti Josipa Broze, který byl po drtivém vítězství komunistů pečlivě rozvíjen ve zbytku jugoslávské společnosti. Mnohé klíčové události v zemi (vztahy se SSSR, zhoršení politické situace v Kosovu, ekonomický propad 70. let) pro něj byly těžkou zkouškou, avšak vždy dokázal obstát. Titův kult byl totiž jiný, než tomu bylo v případě kultů vůdců východní Evropy, či Sovětského svazu – byl skutečně všelidový. Jugoslávští komunisté dokázali vybudovat takový kult osobnosti, se kterým se ztotožnili příslušníci různých národů, různého společenského postavení či různé politické orientace. Tita si ysoce vážili i nekomunisté.

Ve světle těchto faktů se proto jeví poněkud zvláštní, že tento kult začal v jugoslávské společnosti v druhé polovině 80. let slábnout. Rozhodl jsem se proto zmapovat tento proces, který lze rozdělit velmi jednoduše na dvě části – transformaci a úpadek. Transformaci, která je jistým výsledkem procesu perestrojky, mající svůj dozvuk i v „nezúčastněné“ Jugoslávii a úpadek, který je výsledkem postupné změny společensko-ekonomické a politické orientace země.

Téma považuji významné z toho důvodu, že do dnešní doby není stále příliš prozkoumané, navíc chronologicky předchází občanskému konfliktu z první poloviny 90. let, (ten byl naopak probádán velmi detailně). Má práce se snaží na nejnápadnějším případě ilustrovat dynamiku společensko-politických změn v SFRJ druhé poloviny 80. let 20. století. Prostřednictvím kultu Josipa Broze totiž jugoslávské politické špičky (v jednotlivých denících) sdělovaly veřejnosti to, co považovaly za klíčové. Tito byl identifikován pouze s tím nejlepším, co v Jugoslávii bylo (titovská etika, titovská politika, titovský přístup). Pád jeho kultu je proto do jisté míry i pádem socialistické Jugoslávie jako takové. Paradoxně se tak potvrzuje jedno z dobových hesel „Tito – to jsme my všichni“. Právě proto jsem si vybral reflexi vnímání kultu Josipa Broze, ačkoliv věřím, že by bylo možné sledovat i jiné faktory (např. reflexi partyzánského hnutí, či politiky nezúčastněnosti).

Abych byl schopen poskytnout obraz jak bosenskou, tak i chorvatskou či srbskou optikou rodící se jugoslávské krize, rozhodl jsem se analyzovat přístup tří respektovaných vysokonákladových deníků. Neznalost slovinského, makedonského a potažmo albánského jazyka mi však neumožnily sledovat problematiku v celojugoslávském rámci, a tak jsem se mohl věnovat pouze srbochorvatskému jazykovému prostředí. V případě Bosny a Hercegoviny jsem zvolil noviny *Oslobođenje*, které byly tiskovým orgánem Socialistického svazu pracujících BiH a vycházely nejvyšším nákladem. V případě Chorvatska jsem si vybral *Vjesnik*, který byl rovněž tiskovým orgánem socialistického svazu pracujících (Chorvatska). Nebyl sice deníkem s nejvyšším nákladem, vycházel ovšem v chorvatské metropoli Záhřebu a prezentoval názory chorvatského komunistického vedení. Pro srbské prostředí zvolený deník *Politika* působil v porovnání s dvěma výše uvedenými mnohem nezávislejším dojmem; nebyl sice nikterak spojen se SSRN, i on však musel do jisté míry respektovat politickou situaci v zemi. Jistá názorová blízkost mezi *Vjesnikem* a *Oslobođenjem* byla během mé práce patrná a často se lze tak setkat se společnými postoji obou redakcí, ve srovnání s *Politikou* mnohdy i protikladnými.

Ke zpracování tématu mi také pomohla vybraná sekundární literatura, jejíž využití však bylo spíše střídité. Známé syntézy moderních balkánských dějin se Titovu kultu ve sledovaném období věnují pouze okrajově. Soustředí se především na politický vývoj a jugoslávskou propagandu (a tedy Titův kult) zmiňují pouze v kontextu významnějších společenských událostí, např. činnosti redakce časopisu *Mladina*, či protibyrokratické revoluce v Srbsku. Zmiňují proto některé rysy tohoto tématu, neposkytují však žádné závěry. Většina obecně známých prací o jugoslávském prostoru uvádí, že Titův kult přestal v druhé polovině 80. let existovat, málokdy však dodávají, co tento proces provázelo. To je případ *Dějiny Chorvatska*, Miroslava Šestáka a kol., či *Dějiny jihoslovanských zemí* Jana Rychlíka a Milana Perenčeviče. Podrobnější pohled do bosenského prostředí poskytuje *Bosenská otázka v 19. a 20. století* Ladislava Hladkého, ale i ona – stejně jako to činí předchozí dvě uvedené publikace – se soustředí především na vývoj domácí politické situace, který byl v druhé polovině 80. let 20. století dramatický. Pirjevcova práce *Jugoslávie 1918-1992: Vznik, vývoj a rozpad Karađorđevićovy a Titovy Jugoslávie* je silně protisrbsky zaujatá a hlavní pozornost v kapitole věnované období závěrečných let existence SFRJ proto věnuje především vzestupu politické kariéry Slobodana Miloševiče. Už jen její název (Vidov dan) naznačuje mnohé. Autor se nebál prostřednictvím barvitých příměřů vykreslit srbského předáka jako nedemokratického

vůdce. O tom, jak se ovšem vyvíjel v této době kult Josipa Broze, ale nepíše. Podrobněji se tématu, které jsem se rozhodl analyzovat, věnují pouze paměti Raifa Dizdareviće *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*. Byly pro mě velmi hodnotné a v řadě případů se Dizdarevićovy závěry buď blížily k mým vlastním závěrům, nebo se s nimi zcela shodovaly. Některé dílčí rozbory sledované problematiky nabízejí také i publikace *Srpska strana Rata* Nebojši Popova a dalších autorů, či *Država koja je odumrela* Dejana Joviće. Publikace *Smisao Jugoslovenskog političkog šoka* Vladimira Goatihovi mi poskytla různé pohledy na komplikovanou pozici komunistické ideologie v jugoslávském podání. Ani ona se však příliš nezabývala pozicí Josipa Broze v jugoslávské společnosti; spíše vnímáním komunistické ideologie samotné. Tyto tři zmíněné práce jsou politologického charakteru; historickou syntézu, která by se věnovala zkoumanému tématu, jsem nenašel.

Svoji práci jsem se rozhodl členit chronologicky. Vývoj vnímání kultu Josipa Broze třemi sledovanými deníky jsem tedy rozdělil do pěti kapitol. Vzhledem k tomu, že pro roky 1986, 1987 a 1988 jsem svoji pozornost soustředil pouze na významné dny SFRJ (výročí Titových narozenin a úmrtí – 4. května. a 25. května, státní a republikové svátky – 1. května, 4. července, 13. července, 27. července a 29. listopadu a ostatní významné dny – 9. května, 25. listopadu), zpracoval jsem pro každý rok jednu kapitolu (s výjimkou třetí, která přesahuje ještě k lednu 1989). Zbylé dvě kapitoly analyzují jugoslávský tisk v průběhu celého roku 1989. Za hlavní dělicí bod jsem se rozhodl zvolit září 1989.

1986: Poslední rok konzervativně komunistické podoby Titova kultu

Rok 1986 je rokem, kdy se naposledy ještě ve všech třech sledovaných denících pevně drží obraz Josipa Broze Tita, který jsem nazval konzervativně komunistický (s tímto termínem hodlám pracovat i nadále a konfrontovat jej s dalšími pohledy). Konzervativní proto, že ho provází celá řada rysů, typických pro kult osobnosti východoevropských komunistických vůdců bez výraznějších změn od konce druhé světové války. Komunistický z toho důvodu, že se klade důraz na ty Titovy hodnoty, které sdílí – dle jugoslávských komunistů – s teoretiky komunistické ideologie. Mezi další typické rysy, se kterými se lze v tisku z roku 1986 setkat, patří následující:

- 1) víceméně jednotný styl v článcích všech tří zmíněných deníků
- 2) podobná základna témat jak u *Vjesniku*, tak *Oslobođenja*, či *Politiky*
- 3) žádný významný rozdíl v přístupu těchto deníků k popisování a chápání kultu Josipa Broze Tita

Z hlediska této práce je třeba rok 1986 vnímat jako poslední rok, kdy byl jugoslávský komunistický režim víceméně stabilní a země neotřásaly žádné vážnější společenské, ekonomické, či jiné změny. Toto také zmíněný konzervativně-komunistický přístup reflektoval. Proto je velmi těžké hledat jakékoliv náznaky transformace kultu Josipa Broze Tita, nebo jakoukoliv kritiku na adresu bývalého jugoslávského vůdce. Je možné se setkat s celou řadou spekulativních náznaků, či odkazů, nikdy ne ovšem s článkem, ve kterém konkrétní osoba, či politické uskupení Tita kritizuje – ať už otevřeně, nebo skrytě. V případě náznaků a odkazů na možnou kritiku Josipa Broze ze strany různých „nepřátel Jugoslávie“ vyšly v záhřebském deníku *Vjesnik* za sledované období celkem 3 zprávy, jedna jediná v *Politice* a vůbec žádná v sarajevském *Oslobođenju*. Nejedná se o zprávy, které by osobnost Josipa Broze jakkoliv kritizovaly – spíše „experimentovaly“ s jiným pojetím jeho osobnosti, či připouštěly, že se objevují síly, které působí proti němu.

Všechny tři deníky psaly o Titovi víceméně stejně – ne však zcela identicky. Existovaly konkrétní tendence v jednotlivých novinách, které jsou od sebe odlišné a jisté podtóny, které

lze v konkrétních článcích vyčíst. Sarajevské *Oslobođenje* se nejvíce drželo oficiální celojugoslávské linie Tita jako hrdiny, budovatele společné země, jejímž hlavním tmelem je politika „bratrství a jednoty“ jugoslávských národů. Záhřebský *Vjesnik* naproti tomu kladl důraz na Tita jako na zastávce rovnoprávnosti jednotlivých jugoslávských republik a národů, což se odráží například i v hodnocení ústavy z roku 1974.¹ Bělehradská *Politika* psala o Titovi méně často, než tak činilo jak *Oslobođenje*, tak *Vjesnik*. I ona však přidala osobnosti jugoslávského maršála drobný podtón; představila ho jako politika, prosazujícího jednotu země a monolitnost SKJ. Uvedené rozdíly je však nezbytné vnímat jako marginální a spíše jako výjimku potvrzující pravidlo (jednotného přístupu sledovaného tisku k jugoslávské realitě). Pokud zde tedy uvádím, že je pozornost některého z deníků relativně nižší, je tomu tak nikoliv na základě zásadního rozdílu oproti dalším deníkům, ale na základě kratších textů, méně poutavých titulků, či umístění článku na méně atraktivních stránkách vydání. Pro ukázkou dodávám, že v *Oslobođenju* jsem za rok 1986 zaznamenal během sledovaných významných jugoslávských dnů celkem 14 zmínek o Titovi, v *Politice* a *Vjesniku* potom u obou po sedmnácti. V některých případech byla ovšem jedna zpráva otištěna ve více ze sledovaných deníků.

Menší pozornost deníku *Politika* lze ilustrovat snad nejnápadnějším příkladem, kterým byl měsíc květen – klíčový měsíc pro jugoslávskou propagandistickou mašinérii. *Vjesnik* a *Oslobođenje* otiskly jak během 1. května na svátek práce, tak i o tři dny později na šesté výročí od Titovy smrti, poměrně rozsáhlé texty o jeho životě, díle a odkazu, *Politika* se věnovala spíše obecným prohlášením, ve kterých se zasazovala za svět bez válek a maršálovi Jugoslávie věnovala sotva polovinu hlavní strany (i když se samozřejmě o Titovi psalo i na dalších, ovšem na méně atraktivních stránkách konkrétního vydání). Z oficiálního hlediska však nebylo narušeno nic – obecně byl rozsah, který byl vyžadován snad pro každý jugoslávský deník v souvislosti s připomínáním Tita, dodržen. Na hlavní straně se o smutném (úmrť), či radostném (konec války) výročí psalo vždy. V závěru této kapitoly představím ještě další ukázky toho, jaké nezbytné náležitosti bývaly v souvislosti s Titem v jednotlivých denících uváděny.

---

¹Vzhledem k rostoucí celojugoslávské krizi je přístup k ústavě, která byla přijata v roce 1974, klíčový. Zatímco „decentralistům“, tedy Slovincům a Chorvatům sloužila ústava jako zářný příklad toho, jak jsou národy rovnoprávné a každý zůstává svým hospodářem, „centralisté“ ji považovali za protisrbský komplot, který má vnést do Jugoslávie chaos a především rozdělit srbský národ. Tento zjednodušený závěr by mohl být zcela jistě i námětem pro samostatnou práci, nicméně ho není možné podrobněji analyzovat a upřesnit – tato práce se vnímáním ústavy SFRJ z roku 1974 v jednotlivých republikách nezabývá. Vzhledem k tomu, že i v tomto případě ovšem různé strany argumentovaly Titem, jej nelze nezmínit.

Je samozřejmě otázkou, zda-li byla nižší pozornost deníku *Politika* výsledkem obecného odklonu od kultu Josipa Broze Tita, nebo to bylo víceméně dáno charakterem deníku samotného. Nelze zapomenout na to, že na rozdíl od *Oslobođenja* a *Vjesniku*, nebyla bělehradský deník orgánem Svazu socialistického pracujícího lidu své republiky. Vzhledem k tomu, že během roku 1986 nelze pozorovat žádný významnější odklon od Titova kultu, bych se přikláněl spíše k druhé ze zmíněných variant.

Protože byly rozdíly mezi přístupy k osobnosti Josipa Broze u jednotlivých deníků víceméně marginální, rozhodl jsem se v této kapitole charakteristiku každého z nich dále nepopisovat. Domnívám se, že již zmíněné krátké shrnutí regionálních podtónů k Titově obrazu je pro rok 1986 dostačující. Mnohem důležitější je naopak popis jednotného vnímání Titova kultu, sdíleného – jak již bylo uvedeno výše – všemi třemi deníky. K němu se budu ještě v dalších kapitolách vracet a srovnávat s ním další vývoj.

Stejně jako tomu bylo v zemích východního bloku (do kterého sice Jugoslávii nemůžeme řadit z hlediska geopolitického, pouze ovšem – a to jen velmi omezeně – z hlediska ideologie vládnoucí moci), bylo i v jugoslávském tisku celkem běžné, že autory mnohých novinových článků byly přední politické osobnosti. Konkrétně se jednalo o komunistickou elitu, která využívala tisk jako efektivní nástroj propagandy. Veřejnost se tak s názory jednotlivých politiků (např. Raif Dizdarević, Slobodan Milošević, Nijaz Duraković, Stipe Šušvar) mohla seznámit prostřednictvím rozsáhlých článků, které vycházely mnohdy i na více než jedné straně *Vjesniku*, *Oslobođenja* a *Politiky*. Tyto obsáhlé texty, připravené tiskovými odbory té, či oné organizace Svazu komunistů Jugoslávie či Svazu socialistického pracujícího lidu, měly podobu ať už redakčních článků, které se vyjadřovaly ke konkrétní události (tedy výročí), tak i rozhovorů, nebo projevů (z různých shromáždění – ať už politických, či všelidových).

Články týkající se Tita, se kterými jsem se mohl ve sledovaných vydáních novin z roku 1986 setkat, se držely poměrně jasně definovaného okruhu témat. To je také jedním z klíčových rysů pro konzervativně komunistický pohled na osobnost Josipa Broze. Tento okruh se zdá být uzavřen – jugoslávský režim disponuje jakýmsi tématickým „kánonem“. Ve snaze zamaskovat podezření z případné strnulosti a neprogresivnosti se jej průběžně pokoušel jakoby rozšiřovat a inovovat. Tyto kroky však měly za cíl pouze vytvořit zdání inovace, než skutečně k Titovi přistoupit novým způsobem. K tomuto závěru lze snadno dospět při srovnání přístupu novin (všechny sledované deníky bez rozdílu) v roce 1986 s pozdějšími

léty, kdy bude docházet k jasným a stále razantnějším změnám. Přístup jugoslávských komunistů k Titově kultu totiž také hlásal potřebu přizpůsobit se době, odhodit dogmata, objevovat nová řešení. Přesně v jeho duchu proto byly „jakoby“ hledány nové příběhy o Titovi, které doposud na stránkách jednotlivých deníků nezazněly. Vzhledem k protichůdnosti výše zmíněných procesů však bylo takové hledání značně omezené. Ve světle změn, o kterých se rozepíší v pozdějších kapitolách, působilo velice uměle.

V rámci komunistického konzervativního přístupu existovalo několik možností, jak o Titovi psát. Jako o vojevůdci, jako o politikovi, jako o člověku, který vybudoval Jugoslávii téměř „z ničeho“, jako o člověku, který se zasazoval o mír a spolupráci ve světě, jako o bojovníkovi za svobodu či jako o prostém dělníkovi. Poslední z uvedených bodů je trochu komplikovaný, vezmeme-li v úvahu fakt, že Tito jako hlava jugoslávského státu požíval kromě rozsáhlé autority také četných výhod, možná je v tomto směru příkladné uvést až luxusního životního stylu. Přesto však vycházely v tehdejších jugoslávských denících články, které ukazovaly na Tita jako na obyčejného a skromného člověka. Jugoslávští komunisté reagovali na tehdejší krizi připomínáním poválečných úspěchů země (ač přitom samozřejmě nemohli připustit fakt, že zahraniční pomoc, poskytnutá zemi, byla nemalá)² a samozřejmě Josipem Brozem. Ten se tu objevuje jako osobnost, která si dělá starosti jestli mají dělníci dobré podmínky³, tu jako soucitící člověk, který pomáhá chudým a zasaženým nějakou životní tragédií.

Články o Josipu Brozu Titovi, které plnily stránky tisku v roce 1986, byly psány určitým jazykem. Ten je základem toho, co jsem nazval konzervativně-komunistický přístup k osobnosti Josipa Broze Tita. V něm se prolínala strnulá byrokratická mluva jugoslávských komunistů, rétorika tehdejší marxisticko-leninistické ideologie v titoistickém podání a samozřejmě též celojugoslávské vlastenectví. Tento jazyk čtenářům z dnešní doby může působit zcela nedůvěryhodně a zastarale, lze jej ale rozklíčovat a hledat v něm významy a místa, které byly Josipu Brozu Titovi jugoslávským režimem přiřazovány a připsovány.

Přídomek, které se u Tita objevovaly nejčastěji, byly: maršál Jugoslávie, vrchní velitel, revolucionář, největší syn našich národů⁴ (a národností), velikán revoluce, Leninův učedník,

---

²Jugoslávská propaganda a jugoslávská oficiální historie (např. B. Petranović, Istorija Jugoslavije III, Beograd 1988, str. 332-356) spojila vznik a rozvoj systému samospráv s raketovým ekonomickým růstem, který byl zaznamenán v druhé polovině 50. let 20. století. Fakt, že země získala velmi štedrou hospodářskou pomoc ze zahraničí, která měla mnohdy podobu dovozu podstatných částí rodících se průmyslových podniků, byl ovšem odsunut na vedlejší kolej, či rovnou nebyl uváděn vůbec.

³Četrdeset godina sa imenom Tito. Oslobođenje, 25. XI. 1986, str. 3.

⁴Jugoslavija u stavu mirno. Oslobođenje, 5. V. 1986, str. 3, Snaga poruka. Politika, 4. V. 1986, str. 1.

bojovník za mír, vůdce jugoslávské revoluce⁵, první voják revoluce⁶ atp. Země jako taková je pak charakterizována jako Titova, či titovská Jugoslávie (tyto dva přídomy jako jediné přestály až do začátku roku 1990 všechny změny a transformace Brozova kultu) a jeho vidění komunistické ideologie pak jako Titova cesta.

Poslední z uvedených sousloví považují za obzvlášť názornou metaforu pro pochopení pozice Josipa Broze Tita a obecně SFRJ ve světě. Představa jedné jediné cesty, která je obklopena neprostupným terénem, dává najevo výlučnost jak postavy Josipa Broze, tak i SFRJ. Klade důraz na konkrétní aplikaci komunistické ideologie a všechny ostatní zavrhuje (diskredituje). Budovalo se tak zdání, že pouze Titovy myšlenky mohou sloužit jako světlý maják na rozbouřeném moři a jediné tato cesta je správná. Prostřednictvím kultu Tita se tehdejší režim pokoušel hledat odpovědi na celou řadu otázek, především té národnostní. (Titovo řešení...). Projevy a činy jugoslávského maršála z minulosti byly také interpretovány jako možné řešení ekonomické situace (Leninská cesta...), tedy stupňující se morální, politické i hospodářské krize jugoslávské společnosti i státu. Komunistický systém nedokázal na tyto výzvy účinně odpovědět (či byla efektivita jeho kroků jen částečná).

Strnulost slovníku, který byl používán pro texty vztahující se k Titovi, je snad nejvíce patrná tam, kde se vyskytuje především – tedy ve sledovaných výročích, klíčových pro jugoslávský komunistický režim. Celá řada termínů a frází, mnohdy Titových citátů se opakovala neustále. Zazněla i na Dni mládeže 1986, o čemž barvitě a obsírně informovaly jak *Politika*, tak *Vjesnik (Oslobođenje)* se věnovalo této celojugoslávské manifestaci také, avšak protože ve stejnou dobu se konala i konference místního svazu komunistů, bylo pro redakci nejspíš dost těžké vymezit tolik prostoru pro i tak významný sportovní svátek). Hlavní zpráva, kterou otiskl jak *Vjesnik*, tak i *Politika* nebo *Oslobođenje*, nesla název „Dnešní mládež je titovská“.⁷ V případě *Vjesniku* se jednalo o palcové titulky na začátku vydání z 26. května, v případě *Politiky* o čtená prohlášení umístěná však až na páté straně. Na začátku vydání byla umístěna zpráva přes půl strany o zmíněné události.⁸ Hlavní zprávou bělehradského deníku byly „naděje pro budoucnost“, pro *Oslobođenje* více titovské „překonání současnosti“.

Jugoslávský komunistický režim kladl ve svém posttitovském období značný důraz na to, aby byla jeho nová rozhodnutí a politika důrazně spojována s bývalou hlavou státu. Jeho

⁵Mislina uz Tita. *Vjesnik*, 5. V. 1986, str. 3.

⁶Minut ćutanja, večnost ljubavi. *Politika*, 5. V. 1986, str. 5.

⁷Današnja mladost je titovska. *Vjesnik*, 24. V. 1986, str. 1.

⁸Odluke za budućnost. *Politika*, 26. V. 1986, str. 1.

podobizna nesměla chybět na žádné oficiální akci. Tisk proto musel Titovo jméno nějakým způsobem zmínit, konala-li se nějaká významná akce Svazu komunistů Jugoslávie. Bylo nezbytné ho uvést vždy na nápadném místě. 9. sjezd Svazu komunistů Bosny a Hercegoviny tak byl v *Oslobođenju* prezentován s titulcem „Titovými definicemi revoluce“.⁹ *Politika*, která zastávala rezervovanější postoj vůči této praxi, při zahájení 13. sjezdu Svazu komunistů Jugoslávie v Bělehradě na druhou stranu maršálovo jméno příliš nápadně nezmínila.¹⁰ Hlavním tématem se stala jednota a překonání krize. Sarajevské *Oslobođenje* u stejné události již na první straně přitom zveřejnilo zprávu s nadpisem „Titovo dílo je trvalou inspirací“.¹¹ *Záhřebský Vjesnik* byl v tomto případě přistupoval k celé věci podobně jako sarajevské *Oslobođenje*, i zde se bylo možné setkat s palcovými titulky zpráv, zdůrazňující na prvním místě především Tita.

Neustále se prohlubující hospodářské problémy; růst cen, inflace, problémy v zásobování atd. vedly k tomu, že generace politiků nastoupivších po Titovi (kteří rozhodně nedosahovali jeho míry autority, charismatu a schopností) procházela turbulentní politickou kariérou. Slibný nástup a velká očekávání vystřídala nedůvěra. Ta byla způsobena často kroky, které nebyly ve výsledku příliš účinné, a nakonec vedly k strmému pádu a ohromnému nárůstu nepopularity. Poprvé tak v dějinách socialistické Jugoslávie byli čelní politici odvoláváni za své neúspěchy. Tehdejší režim se o důvodech, proč byli z funkcí sesazeni, nebál informovat. Zmíněné důvody již neměly za cíl zakrývat osobní antipatie jugoslávských politických představitelů, jako tomu bylo v 60., či 70. letech, nýbrž byly skutečnou reakcí na stále zoufalejší situaci. Vysoká míra důvěry ve vedení státu a armádu z dob Titových časů skončila. Hrozilo riziko, že by se kritika na adresu některých politiků mohla rozšířit i na osoby, které byly dříve „bez poskvrny“, především na Josipa Broze. Redakce všech tří sledovaných jugoslávských deníků si byly vědomy, že takovou skutečnost musí vhodným způsobem sdělit veřejnosti – tak, aby Tito jako takový nebyl žádným způsobem očerněn a kritizován za to, co se dělo v 70. letech, ale zároveň aby se plně přiznalo, že socialismus v jugoslávském podání poloviny 80. let není rájem na zemi, a že znepokojení obyvatelstva je oprávněné. O toto se pokusil například *Vjesnik*, který přetiskl jeden starší Titův dopis se zprávou, že politická mašinerie – byť je u moci jakákoliv strana – je vždy velmi pomalá.

---

⁹Titovim odrednicama revolucije. *Oslobođenje*, 20. V. 1986, str. 1.

¹⁰Dobićemo i ovu veliku bitku – Naspram velikih teškoća sa kojima se suočavamo stoji velika snaga našeg društva. *Politika*, 26. VI. 1986, str. 1.

¹¹Titovo djelo trajno nadahnuće. *Oslobođenje*, 26. VI. 1986, str. 1.

Na základě toho autor dodal – tak se není co divit, když ani 12 let po přijetí poslední ústavy (v jugoslávské veřejnosti je známa jako „ústava z roku 1974“) není vše takové, jaké má být.¹²

Snaha „Mobilizovat Titem“ je další z ukázek, jak se tehdejší komunistická linie plně ovládající tisk pokoušela vytvořit zdání, že se poměrně hlubokou a ve skutečnosti jen stěží vyřešitelnou krizí intenzivně zabývá. Namísto návrhů konkrétních řešení se neustále objevovaly apely k „větší jednotě“¹³ (ať už Svazu komunistů Jugoslávie či společnosti), či k „boji proti oportunistu“ jako k hlavnímu řešení, jak všechny problémy překonat. Josip Broz Tito hrál v tehdejší tisku jasnou úlohu: prostřednictvím něho se kladlo jugoslávským čtenářům na srdce, co je nejdůležitější: Jaký problém je nezbytné řešit okamžitě a co je opravdu vážné. Byly proto zveřejňovány jeho některé projevy – vždy ty, které by široká veřejnost mohla vnímat jako řešení toho, co Svaz komunistů Jugoslávie považoval za nejvážnější věc. Je nezbytné zdůraznit, že tato praktika byla prováděna jak svazem komunistů celojugoslávským, tak i svazy republikovými a oblastními. Politické přístupy všech úrovní svazu komunistů byly nicméně téměř identické. Nestávalo se, že by například Svaz komunistů Chorvatska prostřednictvím Tita vyzýval ve *Vjesniku* k něčemu jinému, než Svaz komunistů Bosny a Hercegoviny v *Oslobođenju*. Výsledkem této praxe byla často se opakující Titova hesla – (republikové) hranice jako nepříteli výrazné čáry na mramorové desce, které spojují, nikoliv rozdělují¹⁴, či potřeba skutečných revolucionářů a bojovníků a ne těch, kteří „drží funkce“. Občas se objevovaly články popisující doby, ve kterých Tito vystupoval v předválečné komunistické straně proti oportunistům a kariéristům.¹⁵

Aby se zdůraznil význam Tita v předchozích deseti letech, nebály se jugoslávské deníky věnovat ani starším a relativně nebezpečným událostem, mezi které patřil například Maspok. Ten byl vždy (převážně v chorvatském *Vjesniku*, psalo se o něm ale i např. i v *Oslobođenju*¹⁶) kritizován jako hnutí feudálně-nacionalistického typu. Jeho představitelé byli obviňováni z toho, že je jim košile bližší než kabát. Vždy nesmělo samozřejmě chybět kladné hodnocení Tita jako člověka, který byl schopen takový „pokus o kontrarevoluci“ zastavit. Oficiální

---

¹²Jovo Popović: Slutio je sve opasnosti od trzavica. *Vjesnik*, 25. V. 1986, str. 10.

¹³Např. Nema vodeće uloge bez jedinstva SK. *Oslobođenje*, 19. V. 1986, str. 2, Jedinstvo samo o nejedinstvu. *Politika*, 23. VI. 1986, str. 7, Kongres jedinstva. *Politika*, 25. VI. 1986, str. 1, Milanko Renovica: Jedinstvom iz teškoća. *Vjesnik*, 28., 29. a 30. XI. 1986, str. 5, SKJ – Snaga našeg jedinstva. *Vjesnik*, 22. V. 1986, str. 1.

¹⁴Srov. nadpis článku Hoćemo granice spajanja. *Politika*, 26. V. 1986, str. 5.

¹⁵Např. Švedanin nezna švedski. *Vjesnik*, 12. V. 1986, str. 10.

¹⁶Dušan Dragosavac: Pravo lice Mas-pokreta. *Oslobođenje*, 10. V. 1986, str. 10, Dušan Dragosavac: Rasplet u Karađorđevu. *Oslobođenje*, 11. V. 1986, str. 10, Obračun s hrvatskim nacionalizmom, *Vjesnik*, 1. XII. 1986, str. 5.

propaganda tak prostřednictvím tisku postavila do kontrastu Maspok jako hnutí negativní a Tita jako pozitivní sílu. Tímto střetem se především ale pokoušela reagovat na myšlenku, kterou sdíleli chorvatští a slovinští „konfederalisté“, tedy, že by měl být Svaz komunistů Jugoslávie hlouběji decentralizován. Vzorem jim byly četné kulturní, společenské i politické instituce, jakož i vedoucí orgány SFRJ. Namísto jediné organizace reprezentující federální úroveň (byť formálně skutečně rozdělené na republikové útvary)¹⁷ by existoval jakýsi „svaz svazů“. Taková myšlenka představovala otevřený útok na koncentraci moci v rukou SKJ a vůdčí postavení federálního vedení strany vůbec. Bylo ho nezbytné odrazit co největším možným „kalibrem“ – za který byl přirozeně považován Tito. *Vjesnik* proto zveřejnil některé úryvky z Titových projevů, které především poukazyvaly na SKJ jako na „monolit“. Jak jsem již uvedl výše, podobný cíl sledovala i bělehradská *Politika*, nezmiňovala ovšem Maspok, nýbrž nepřímě odkazovala na různé decentralisty – ať už ve své vlastní republice (především v Kosovu), tak i v celé Jugoslávii. Unitaristický podtón byl v *Politice* mnohem silnější a smělejší, neboť se Srbsko nenacházelo v takovém dilematu, jako „postmaspokovské“ Chorvatsko.¹⁸

Tam, kde docházelo k výrazné změně výrazových prostředků a jako by se prolamoval okruh témat, pevně stanovený jugoslávskými komunisty, se objevily první nespělé náznaky pokusu odlišného vnímání jugoslávského maršála i ve veřejných sdělovacích prostředcích. Jedním z nich by mohl být článek Inoslava Beškera z *Vjesniku* ze dne 10. července 1986. Na stránce, které dominuje ohromný nadpis hlásající, že vláda hodlá snížit inflaci na 65 %, se nachází menší blok textu označený jako „osobní pohled“. Bešker se hned na začátku textu zeptal: Co dala Jugoslávie světu? Vynechal jména různých umělců a vědců (neboť je zhodnotil za všeobecně známá) a jako největší přínos přesně v duchu tehdejší doby uvedl politiku nezúčastněnosti – pomoc chudým a boj za utlačované po celém světě. Nicméně dodal (což

---

¹⁷Svaz komunistů Jugoslávie byl vnitřními reformami rozčleněn na republikové a oblastní organizace, které disponovaly vysokou mírou autonomie. Jugoslávští centralisté ovšem poukazovali na to, že je příliš vysoká a vede k rozpadu vnitřního trhu, eventuálně i jednotného státu a vzniku autarkních celků. Zastánci decentralizace se zase obávali, že by se federální vedení mohlo vměšovat do jejich vnitřní politiky. Chorvatsko patřilo k republikám (spolu se Slovinskem), které přirozeně tíhly k větší decentralizaci. I když po potlačení chorvatského jara byla tato pnutí odstraněna, riziko jejich návratu nebylo malé a chorvatští komunisté se zcela logicky na úrovni politické propagandy pokoušeli diskreditovat myšlenku, že by něco takového, jako je rozmělnění SKJ, bylo přijatelné.

¹⁸Svaz komunistů Chorvatska z jedné strany prosazoval linii decentralizace a konfederalizace země, jak dokazuje podpora ústavy z roku 1974, ze strany druhé však po kádrových změnách v roce 1971 a 1972 musel držet jasně projugoslávský kurz, bez možnosti širší diskuze. To působí značně nejasným a těžko čitelným dojmem. Identifikovat proto pozici Svazu komunistů Chorvatska v otázce vnitřního uspořádání SFRJ považuji v období závěru 80. let 20. století za mimořádně obtížné.

považují za klíčové), že vždy nad tím vším panovalo jedno jméno – Tito (I autor záměrně užil minulého času). Jako by byl již Tito dávno pryč (míněny jsou především jeho přístupy k řešení problémů a politika – které jsou ze strany aktuálních politických představitelů tolik žádané). Zde se tak otevřela cesta pro přímou kritiku stavu, do kterého společnost dospěla, byť na velmi krátkém prostoru ani ne dvou odstavců a ve formě řečnických otázek. Jednou z nich byla tato: „Opravdu uspěla kampaň vnucující soustavně několik let myšlenku, že Tito je čímsi spojeným s dědictvím atp. namísto toho, čím skutečně byl?“¹⁹

Text Tita sice brání, nicméně otevřeně poukazuje na degradaci Titova kultu, hrozící již v roce 1986. Je nezbytné zdůraznit, že tato degradace pouze hrozila, neboť – jak jsem již uvedl na začátku této kapitoly - otevřených kritik osobnosti Josipa Broze si jugoslávský čtenář všimnout pouhým čtením novin nemohl. Náznaky kritiky se objevovaly pouze v řádu jednotek. Tuto konkrétní „hrozbu“ Bešker podtrhl větou „Nevěřím, že tu je nějaký záměr Tita umlčet, nicméně jakési pnutí existuje“.

---

¹⁹Inoslav Bešker: Zašto je prešućen Tito. Vjesnik, 10. VII. 1986, str. 5.

1987: Transformace a hledání nového významu Josipa Broze

Druhé období je obdobím změny. Rok 1987 bych se nebál charakterizovat souslovím „příchod nového větru“, který představuje v Srbsku nástup Slobodana Miloševiće, v západních jugoslávských republikách opatrná liberalizace poměrů a v celém komunistickém bloku pak politika glasnosti²⁰, prosazovaná Michailem Gorbačovem. Je jasné, že podoba vnímání kultu Josipa Broze Tita přirozeně musela na základě těchto událostí projít jistými změnami. Ty lze ve světle předchozích poměrů, popsaných v minulé kapitole, vidět jako dramatické, ve srovnání s následujícími roky jsou to však změny pouze kosmetické.

Kromě již v předchozí kapitole popsaného a analyzovaného přístupu, který jsem označil pojmem konzervativně komunistický, můžeme v *Politice*, *Vjesniku* a *Oslobođenju* identifikovat další dva pohledy na osobnost Josipa Broze Tita.

- 1) Pohled hrdinský nekomunistický – Josip Broz Tito je hodnocen jako pozitivní osobnost. Popisován je především jako bojovník za svobodu národů, bojovník za bratrství a jednotu jugoslávského lidu. Zdůrazňují se jeho úspěchy v dlouhodobém časovém horizontu (spojují se úspěchy na jugoslávském válečnickém s poválečnou výstavbou), na jejichž základě se má dospět k závěru, že jugoslávský vůdce je sám od sebe dobrý a nekritizovatelný. Namísto byrokratického žargonu a strnulých výrazových prostředků komunistického režimu se do popředí dostávají obraty, které Tita prezentují jako osobnost důležitou pro každého člověka. To, co by dnešní čtenář označil jako fráze a co bylo typické pro předchozí desetiletí, nahrazují konkrétní příklady a konkrétní fakta. Jako by se tak tisk pokoušel přistoupit „od slov k činům“. Kladen je rovněž větší důraz na boj proti dogmatismu a hledání nových řešení. Důležitým bodem, jehož význam bude postupem času růst, je spor se Stalinem, který je populárně prezentován jako „Titovo NE“. Ideologické vakuum, které se vytvořilo po opuštění starého slovníku, typického pro předchozí desetiletí, zaplňuje lidská

---

²⁰27. až 28. ledna 1987 se konalo zasedání ÚV KSSS, na kterém byla přijata rozhodnutí o demokratizaci společnosti, reformě komunistické strany a politiky glasnosti. Michail Gorbačov také navrhl změnu voleb do jednotlivých sovětu na základě zcela nového systému. Od tohoto okamžiku se perestrojka urychlila a zcela novým tématem se stala i politika otevřenosti – glasnosti. Tyto změny ovlivnily všechny evropské socialistické země.

stránka maršála. Často se psalo o tom, co Tito dělal, co považoval za důležité, jak se choval k různým lidem, co měl na srdci atp. Okruh témat, o kterých se píše, se sice nemění, zato charakter událostí, o kterých sledovaných tisk píše, doznává určitých změn. Zmíněný pohled má sice značný propagandistický charakter, poukazuje však spíše na obecné záležitosti a s výjimkou nacionalismu se příliš vůči ničemu nevymezuje. Není jej proto možné použít politicky.

- 2) Pohled politický – Redakce toho či onoho deníku, či konkrétní autoři článků zdůrazňují v souvislosti s Josipem Brozem pouze to, co je potřebné pro dosažení aktuálních politických cílů konkrétní republikové organizace SKJ. Jinak o jeho osobnost hlubší zájem nemají. Již automaticky neplatí jedno jasné (pozitivní) hodnocení osobnosti jugoslávského maršála, jako tomu bylo v dřívějších dobách. Podoba tohoto obrazu tak může být různá a pro její pochopení je nezbytné znát aktuální politiku konkrétního (srbského, chorvatského, bosenského) svazu komunistů. V podmínkách roku 1987 lze mluvit určitě o protitovském naladění, o jehož významu a charakteru se rozepíší později. Politický pohled je praxí, typickou pro deník *Politika*, a to od května a především podzimu 1987, až po leden 1990 (tedy závěr mé bakalářské práce). Od závěru roku 1989 je – jak rozvádí pátá kapitola – uplatňována i záhřebským *Vjesnikem*.

Tyto pohledy nelze vnímat jako oddělené a jasně vymezené entity, ale spíše jako soubory rysů, které různé články ve větší, či menší míře vykazují. Pro první dva zmíněné pohledy je typické vidění Josipa Broze jako hrdiny, autority, která se rozumí „sama sebou“. Lze se v jejich případě setkat s vysokou frekvencí článků a propagandistickým charakterem textu. Z drtivé většiny článků, které o Titovi ve sledovaném období vyšly, je cítit jasný a dominantní propagandistický ráz (*Vjesnik*: cca tři čtvrtiny všech článků o Titovi, *Politika*: cca čtyři pětiny, *Oslobođenje*: cca dvě třetiny).

V pozdějších kapitolách této práce jak komunistický konzervativní pohled, tak i hrdinský nekomunistický shrnují pod pojmem „Obraz Tita jako hrdiny.“ Proti němu začne sílit²¹ protikladný „Pohled na Tita jako předmět kritiky“, tedy pohled faktický, hledající skutečný význam osobnosti jugoslávského maršála, připouštějící kritiku i existenci kultu osobnosti.

---

²¹Je třeba si uvědomit, že textů kritických k Titovi, či o kritice na jeho adresu pišících, vyšlo v roce 1987 přibližně stejně, jako v roce 1986 (jednotky článků). S faktickým pohledem se můžeme setkat ovšem až v letech 1988 a 1989. V roce 1987 vykazují některé články jeho různé rysy.

Nelze tvrdit, že rok 1987 je rokem razantního úpadku zájmu o osobnost bývalého jugoslávského vůdce. Ve sledovaných dnech na jaře a v létě 1987 vyšlo ve *Vjesniku*, *Oslobođenju* a *Politice* přibližně stejně článků o osobnosti jugoslávského maršála jako v roce předchozím.²² V případě bělehradského deníku je patrný dokonce i nárůst, ten však je možné přičíst protitoistickému naladění Svazu komunistů Srbska. Srbští komunisté se pod vedením Slobodana Miloševiče chtěli prezentovat na jedné straně jako skuteční Jugoslávci a titoisté, na straně druhé ale zvyšovali vliv na srbský tisk. Jako záminka pro tento přístup posloužila tzv. „aféra Student“.²³ Bělehradský deník musel být nyní mnohem více odpovědný politickému vedení republiky, než tomu bylo dříve. Období mírné rezervovanosti vůči oficiální propagandě, které jsem popsal v předchozí kapitole, tak skončilo. Přechod od konzervativně komunistického pohledu na Tita k pohledu politickému v případě *Politiky* provází utužení politického vlivu mocenských elit nad deníkem.

Jak jsem již uvedl výše, lze se ve všech sledovaných denících setkat se zjednodušením výrazových prostředků. Používaná sousloví jsou snáze pochopitelná a obecnější. Tyto charakteristické rysy, se kterými se bylo možné setkat v případě deníků *Vjesnik* a *Oslobođenje*, však lze najít i v článcích deníku *Politika*. V tomto případě jsou ovšem upozaděna ve prospěch aktuálních politických záměrů. Zatímco v případě *Vjesniku* a *Oslobođenja* jednu rétoriku střídá druhá, v případě *Politiky* se otevírá v rámci jednoho přístupu celá plejáda různých rétorik, či jejich možné kombinace, a to vždy tak, jak je to srbskému vedení potřebné. Jak jsem již uvedl dříve, byla *Politika* po poměrně dlouhou dlouhou dobu silně protitoisticky naladěna; o jugoslávském maršálovi psala jako o stratégovi a Leninovu učedníkovi,²⁴ jeho úloha byla vnímána jako úloha historická²⁵ a jeho příchod do čela Komunistické strany Jugoslávie jako epochální. Takové články působí v kontrastu s výše popsaným procesem změny v *Oslobođenju* a *Vjesniku* mírně anachronicky. Tam například Lenin nebyl zmiňován vůbec. Je ovšem si třeba uvědomit, že se jedná často o přepisy projevů,

---

²²Ve *Vjesniku* vyšlo ve zmíněných dnech v květnu 1987 14 zpráv o Titovi (o rok předtím 11), v *Oslobođenju* 22 (o rok předtím 17), v *Politice* 21 (o rok dříve 12).

²³Několik týdnů před oslavami Dne mládeže zveřejnil časopis Student na své úvodní straně fotografii, která očividně parodovala celojugoslávský sportovní svátek. Namísto listu vykrojeného ve tvaru pěticípé hvězdy byl list vykousnut do podoby upířích zubů a k tomu dodán komentář „bál upírů“. Srbským komunistům pod vedením Slobodana Miloševiče posloužil jako záminka k zahájení ostré kampaně proti Studentu a jeho představitelům. Zároveň se deník Politika během celé záležitosti postavil na stranu SKS. Případ „Student“ tak zapadl do plejády ukázek projevů potikomunistických sil.

²⁴Strateg i Lenjinov učednik. Politika, 25. XI. 1987, str. 12.

²⁵Titova uloga je istorijska. Politika, 1. VII. 1987, str. 12.

či zprávy ze zasedání řady institucí v SR Srbsko, které – pod značným vlivem Svazu komunistů Srbska – sdílely protitoistické/konzervativní naladění, či k tomu byly nuceny.

Politikou užívaná sousloví lze sice najít i na stránkách sarajevského *Oslobođenja*, či záhřebského *Vjesniku*, rozhodně však s menší četností. První z uvedených deníků staví do popředí Josipa Broze jako prostého člověka, zatímco ten druhý se věnuje spíše historickým událostem, zdůrazňuje jeho odkaz a apeluje na jednotu. Na prvního máje 1987 *Vjesnik* hned na první straně zveřejnil článek s názvem „Titovi jsme dlužni za to, že vidíme dál“,²⁶ na Den mládeže pak byl na titulní straně článek s názvem „Tito v každé době“. Hlavními tématy, o kterých články zasazující Tita do historického rámce psaly, byly: Revoluce, národněosvobozenecký boj a význam maršála. Do pozadí ustoupily termíny spojené se samosprávou pracujících a Svazem komunistů Jugoslávie. I nadále se ovšem psalo o Titově cestě.²⁷ Tak například k sedmému výročí od úmrtí Tita *Oslobođenje* na své hlavní straně zveřejnilo článek obsahující spíše sentimentální vzpomínky odkazující na velikost bývalé hlavu státu, než připomínku toho, kdo to vlastně byl.²⁸ Namísto rozsáhlého výpisu úspěchů v domácí či zahraniční politice se se značnými city vykreslovalo, jak se celá Jugoslávie zastavila a co říkali v onen památný okamžik prostí lidé na ulicích Sarajeva.

---

²⁶Titu smo dužni da vidimo dalje. *Vjesnik*, 1. V. 1987, str. 1.

²⁷Odlučno na Titovu putu. *Vjesnik*, 26. V. 1987, str. 1.

²⁸Narod je opet stao za Titom. *Oslobođenje*, 5. V. 1987, str. 1.

1988: Deziluze jugoslávské společnosti, vedoucí k úpadku zájmu o Josipa Broze Tita

Rok 1988 je rokem jasné a ničím neskrývané razantní deziluze jugoslávské společnosti, vleklé ekonomické i politické krize a slábnutí moci a vlivu federálního vedení.²⁹ S těmito skutečnostmi se přirozeně musel tisk, který v této práci sleduji, nějakým způsobem potýkat. Je zcela logické, že vnímání Titova kultu procházelo v tomto období zásadní transformací, kterou je nezbytné, jak jsem již zmínil v předchozí kapitole, vnímat jako mnohem závažnější, než tomu bylo v roce předchozím. Má dvojitou podobu: Jednak konkrétnějšího a realističtějšího přístupu k osobnosti Josipa Broze Tita, jednak úpadku zájmu o Titovu osobnost a kult jako takový.

Postupný přechod od konzervativně-komunistického k hrdinskému-nekomunistickému pohledu na osobnost Josipa Tita, který je charakteristický pro rok 1987, se zdá být již dokončený. Ve srovnání s rokem 1986 jsou rozdíly v přístupu k osobnosti Josipa Broze nyní mnohem čitelnější, než by tomu bylo v případě podobného srovnání, avšak pouze s ročním odstupem. Jedinou výjimkou byl přístup špiček Jugoslávské lidové armády a opět deníku *Politika*. Jugoslávská armáda patřila mezi nejkonzervativnější složky v zemi (věrně se držela pohledu na Tita popsaného v kapitole o roce 1986; obecně je její otevírání se reformní rétorice velmi formální a lze se s ním setkat až v závěru roku 1989). Deník *Politika* se přirozeně držel odlišné linie, než tomu bylo v případě *Vjesniku*, či *Oslobođenja*, a to z důvodů, které jsem již popsal v předchozí kapitole.

Nové hodnocení osobnosti Josipa Broze Tita tak stojí na zcela jiných attributech, se kterými byl nyní spojován. Do popředí se dostávají pojmy, jako například svoboda či změna. Během roku 1988 se v různých článcích, především v záhřebském *Vjesniku*, objevila celá řada sousloví, která zmiňují Tita jako bojovníka za svobodu. Titova cesta se označuje jako „cesta svobody“³⁰ apod. Budování jednotlivých socialistických republik v poválečných dobách se považuje za vznik „demokratických a svobodných“ zemí.³¹ Je zajímavé, že tento přístup

²⁹O této krizi a její závažnosti se zmiňuje například i Raif Dizdarević ve svých pamětech (R. Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, Praha, 2002, str. 142-145).

³⁰Mario Kalanj: *Ostati na putovima slobode i Tita*. *Vjesnik*, 26. VII, 1988, str. 4.

³¹Např. *Gradi se slobodna i demokratska Hrvatska*. *Vjesnik*, 9. VI. 1988, str. 5.

nelze vysledovat v žádném jiném deníku. Pouze *Politika* hlásá 29. listopadu na Den republiky mimo jiné také „svobodné Kosovo“ – v souvislosti s mítinkem Bratrství a jednoty, který se téhož dne konal na Ušci (soutoku Dunaje a Sávy) v Bělehradě, a který navštívilo asi milion lidí. Vzhledem k politickým událostem té doby se však jedná o diametrálně odlišnou záležitost. Heslo o svobodném Kosovu nelze vnímat v kontextu liberalizačních změn konce 80. let. Srbská protibyrokratická revoluce a chorvatská změna rétoriky působící dojmem drobného uvolnění, nemohou být zaměňovány.

Pro *Politiku* bylo, zdá se, během roku 1988 stále oblíbenějším pojmem slovo změna. Titovu cestu označovala jako „cestu změny“³², o změně doby a nových idejích se psalo i v článcích, které shrnovaly oslavy na Den mládeže.³³ *Politika* však nikde nezveřejnila, co touto změnou doby je, či co si pod ní představit.

Fakt, že slovník komunistické strany, který byl typický pro předchozích téměř čtyřicet let, již není na pořadu dne, dokládá také i text, který v červnu 1988 zapsala delegace předsednictva SFRJ do kondolenční knihy Josipa Broze Tita v Domě květin. Komunisté a pionýři byli zmíněni zcela na konci několikařádkového zápisu. Termín „revoluce“ se nespojoval s termínem „socialismus“, či „komunistický“. Navíc chyběla celá řada pro předchozí léta typických výrazů, jako např. marxismus-leninismus či samoupravaljanje (samospráva pracujících).³⁴

Zajímavým rysem nekomunistického hrdinského pohledu na osobnost Josipa Broze Tita, o kterém jsem se již mírně zmínil v předchozí kapitole, byla tendence prezentovat „činy, namísto slov“. Klíčovým propagandistickým bodem, při kterém mohli jugoslávští komunisté poukázat na to, že Tito nebyl dogmatik a rozhodně ani stalinista, byly události z roku 1948. V roce 1988 od nich uplynulo již 40 let a byly proto v centru pozornosti. Navíc i v samotném Sovětském svazu, který procházel procesem glasnosti, tedy pravdivého informování, se na veřejnosti objevily hlasy, že sovětská zahraniční politika byla za éry Stalina v druhé polovině 40. let vůči Jugoslávii hegemonistická a dogmatická. O tom například informoval deník *Politika*³⁵ a o něco později i *Vjesnik*.³⁶

---

³²Put promena – Titov put. *Politika*, 4. V. 1988, str. 1.

³³Hiljadu devetsto osamdeseta osma – rađanje novih ideja. *Politika*, 26. V. 1988, str. 5.

³⁴Svečano obilježen Dan ustanka. *Vjesnik*, 28. VII. 1988, str. 1.

³⁵Rukovodstvo KPJ grubo oklevetano 1948. godine. *Politika*, 28. VI. 1988, str. 2.

³⁶Titovo NE objavljeno u Moskvi. *Nedeljni Vjesnik*, 17. VII. str. 1.

Lze jen těžko říci, jestli byla zvýšená pozornost sledovaného tisku na tuto událost výsledkem snahy komunistů znovu zatraktivnit postavu Josipa Broze Tita, či jen významná událost při kulatém výročí, která přitáhla pozornost tisku. Vzhledem k tomu, že se v následujících měsících i nadále zdůrazňovala podoba jugoslávského maršála jako toho, který řekl Stalinovi jasné NE, a to až do doby 14. sjezdu jugoslávských komunistů (leden 1990), bych se přiklonil spíše k prvnímu uvedenému závěru.

K předchozím třem zmíněným pohledům na kult Josipa Broze Tita (konzervativně-komunistický, hrdinský nekomunistický, politický) přibyl ještě jeden, a to pohled faktický. Od všech předchozích se odlišoval především tím, že se soustředil na to, jak byl Josip Broz vnímán ostatními (Svaz komunistů Jugoslávie, republikové svazy komunistů, SUBNOR, osobnosti společenského a kulturního života). Také se distancoval od jeho hodnocení (občas se sice objevovaly jak pozitivní, tak i negativní závěry, ovšem jen zřídka). Kromě politických elit se na něm podíleli postupem času stále častěji i osobnosti společenského a politického života a běžní čtenáři. Otevřeně se proto psalo o kritice kultu Josipa Broze Tita. Tento pohled se začínal objevovat velmi zvolna během roku 1988 ve všech třech sledovaných denících a pomalu – avšak vytrvale – se dostával vpřed.

Jak jsem již zmínil výše, úpadek zájmu o osobnost Josipa Broze Tita se v roce 1988 v jugoslávských denících projevil naplno. Pokud se roku 1987 například během těchto tří dnů: Prvního máje, výročí úmrtí jugoslávského maršála (4. května) a Dni mládeže (25. května) o Titovi psalo celkem 14x (*Vjesnik*), o rok později tento počet klesl během stejných dní na polovinu. Podobná čísla vykazují i sarajevský deník *Oslobođenje* (pokles z 23 na 18) či *Politika* (pokles z 21 na 5). Je také nezbytné dodat, že jméno jugoslávského maršála začalo mizet z nadpisů článků a jednotlivé zprávy, které ho zmiňovaly, byly spíše kratší.

Tato možná trochu „syrová“ čísla bych doplnil ještě některými konkrétními ukázkami, jak posun mezi roky 1987 a 1988 vypadal. Během Dne povstání Černé Hory, podobného výročí ve Slovinsku a Dne veteránů nezmínil *Vjesnik* osobnost Josipa Broze téměř vůbec (výjimkou byla oficiální zdravice Ivo Latina ke Dni povstání Chorvatska a BiH).³⁷ *Oslobođenje* v květnu 1988 neuvedlo Titovo jméno v názvu ani jedné ze zpráv o probíhajících oslavách Dne mládeže (v letech 1986 ani 1987 na tak významné akci nikdy nechybělo). Naopak byla položena otázka, jestli by velkolepé oslavy (Titových narozenin) neměly být zrušeny.³⁸ Tato

³⁷Ivo Latin: Svečanosti jedinstva i ravnopravnosti. *Vjesnik*, 28. VII. 1988, str. 4.

³⁸Jelena Kosanović, Milivoje Tomović: Spektakl drugog stila. *Oslobođenje*, 26. V. 1988, str. 2.

myšlenka zaznívala již nějakou dobu ze Slovinska.³⁹ Skutečnost, že mohla být otištěna ve vysokonákladových republikových novinách dokládá, že dosavadní podoba oslav režimu již přestávala být akceptovatelná. Dalším zajímavým případem bylo např. otevření památníku bojů na Sremské frontě, kde Tito byl připomenut téměř vůbec. Je však otázkou, nejednalo-li se o záměr – boje na Sremské frontě byly za vysoký počet obětí a špatnou bojovou taktiku na konci 80. let předmětem kritiky ze strany odpůrců režimu. *Oslobođenje* Tita v této souvislosti sice nezmínilo, ovšem *Politika* ano.⁴⁰

Aktuálním tématem se pro jednotlivé deníky stala tíživá krize, nikoliv Josip Broz Tito a jeho válečné, politické, či vůdcovské úspěchy. Na přední straně *Oslobođenja* se tak objevuje na Den mládeže kromě reportáže z oslav i debata s horníky o výši jejich platů⁴¹, Ve *Vjesniku* na výročí úmrtí Josipa Broze Tita můžeme na hlavní straně najít i články o zahraničněpolitických událostech⁴², *Politika* dokonce 4. května za hlavní událost dne vybrala situaci v Afghánistánu⁴³, nikoliv výročí úmrtí Josipa Broze Tita.

K transformaci vnímání Titova kultu došlo u všech sledovaných deníků. Zatímco se proces transformace od konzervativně-komunistického pohledu k hrdinskému nekomunistickému dokončil, další byl zahájen. Během celého roku 1988 bylo možné vysledovat vzrůstající počet článků pokoušejících se k Titovi přistupovat objektivněji (přístup faktický). Na druhou stranu pak klesalo množství textů, které měly vysloveně propagandistickou rétoriku. Některé články, které se objevily v průběhu roku 1988 v *Oslobođenju* a *Vjesniku* (a méně pak v *Politice*), Tita, jeho vnímání a jeho kult osobnosti spíše popisovaly, než aby jej hodnotily.⁴⁴

V sarajevském *Oslobođenju* nebylo možné vysledovat žádnou odchylku od této obecné charakteristiky. Vzhledem k tomu, že se celá země dost dramaticky měnila – a to směrem, který nebyl příliš slučitelný s dosavadním modelem komunistického režimu – bylo těžké poukázat na nově rozvíjenou praxi jako na titovskou. Krachující jugoslávská ekonomika potřebovala zásadní reformy, které by přiblížily zemi tržnímu hospodářství více, než kdy

---

³⁹O rok dříve skupina Novi Kolektivizem přirovnala použitým plakátem štafetu mládeže k nacistickým sportovním oslavám. Skupina patřila ke kritikům jugoslávského režimu a aluzi na nacistické oslavy provedla skrytě, použitím stejné kompozice plakátu a nahrazením fašistických symbolů jugoslávskými. Výsměch hlavní sportovní akci v zemi měl za cíl jedině – jasně poukázat na to, že masové akce do pozvolna se měnící Evropy (ve které by měla být i Jugoslávie) nepatří.

⁴⁰Pod vodstvom partije i Tita. *Politika*, 9. V. 1988, str. 2.

⁴¹Nenajavljena debata zbog plata. *Oslobođenje*, 26. V. 1988, str. 1.

⁴²Štrajkaju i brodograditelji u Gdanjsku. *Vjesnik*, 4. V. 1988, str. 1.

⁴³Počinje drugačija borba. *Politika*, 4. V. 1988, str. 1.

⁴⁴Kako je rastao Tito, Titova strategija revolucije. *Vjesnik*, 4. V. 1988, str. 2-3.

dříve a zahraniční (západní) tlak již nedovoloval vládě porušovat lidská práva. Opozice tak mohla být slyšet. Oficiální propagandistická linie se ovšem i přesto pokoušela interpretovat probíhající změny jako titovskou politiku. Za vhodný nástroj byly zvoleny výroky o Titovi, ve kterých byl zmiňován jako bojovník proti dogmatismu a osobnost hledající nová řešení. Pokud to nebylo možné v prostředí domácím, pokoušela se o to v prostředí mezinárodním. V červnu 1988 bylo poprvé zdůrazněno, jak stojí zahraniční politika Jugoslávie neochvějně na Titově kurzu (ve stejném období jsem žádný podobný titulek, či zprávu, takto popisující vnitropolitickou situaci jsem nezaznamenal).⁴⁵ Jako by to byla pouze zahraniční politika, která se drží politického kurzu stanoveného Josipem Brozem Titem.

Z hlediska používané terminologie je v případě *Oslobođenja* běžné, že se zdůrazňují pojmy jako jednota, demokratizace, samospráva (nikoliv ovšem ve smyslu samosprávy pracujících) či kontinuita. Uveřejňována jsou občas Titova slova, která v tomto kontextu vynikají a zdůrazňují jej. Termíny jako komunismus, socialismus, marxismus-leninismus či dělnická třída se neobjevují, a pokud ano, tak v kontextu, která se pokouší maximálně se odlišit od původní rétoriky. Lze se proto setkat například s „novým socialismem“. Sousedství typická pro popisování Titova kultu (Titovo dílo, titovská cesta, titovská Jugoslávie) se však nemění, jsou jim ale přiřazovány jiné významy.⁴⁶ Na Tita se i nadále ukazuje jako na řešení krize, avšak tento hlas není příliš silný. Tito se stává spíše předmětem organizovaného vzpomínání a ukázkového životního příběhu (s vynikajícím hodnocením), namísto aktuálního politického nástroje jugoslávské komunistické elity.

Záhřebský *Vjesnik* psal v průběhu roku 1988 o Titovi dvojím způsobem: Na jedné straně se držel přístupu hrdinského a nekomunistického – bral Tita jako „samozřejmou věc“, na straně druhé dal přednost i přístupu faktickému, takže se objevilo stále více zpráv o tom, jak je pomlouván, kritizován a očeňován. Od června 1988 se tyto debaty postupně přesouvaly ke stále většímu okruhu účastníků. Nemluvalo se tak jenom o jugoslávském maršálovi, ale také o aktuálních politických představitelích, jugoslávské lidové armádě a AVNOJi. Během významných výročí v červenci 1988 byl Tito zmiňován jen minimálně.

Vjesnik sice aplikoval nekomunistický a hrdinský pohled na Tita tím, že do popředí položil pojmy, jako jsou svoboda, demokracie či jednota, na rozdíl od *Oslobođenja* mu ale nebyly komunistické termíny zas tak vzdálené. Na méně atraktivních a nápadných místech se

⁴⁵Kontinuitet Titove spoljne politike. *Oslobođenje*, 30. VI. 1988, str. 4.

⁴⁶Iz krize – titovski. *Oslobođenje*, 4. V. 1988, str. 2.

objevila i sousloví, jako např. „socialistický projekt“, „bratrství a jednota“, AVNOJ. Nebylo tomu ovšem v každém článku. Odstup od socialistické rétoriky byl patrný spíše u autorů z řad společenského a kulturního života, než redakce, která byla patrně ještě pevně spjata s politickými pozicemi Svazu komunistů Chorvatska. I když se chorvatští komunisté pokoušeli bývalého jugoslávského maršála znovu popularizovat, nedokázali se zcela oprostit od původních výrazových prostředků, které jsem popsal v první kapitole (konzervativně-komunistický pohled na Tita).

Pohled *Politiky* na Josipa Broze Tita – a obecně na jugoslávskou realitu – se od *Oslobođenja*, či *Vjesniku* lišil více, než tomu bylo mezi těmito dvěma nesrbskými deníky. Nicméně definovat jej není jednoduché. Úpadek zájmu byl v případě srbského deníku o trochu znatelnější, než v případě *Oslobođenja* a *Vjesniku*. Spíše než s články redakčními bylo možné se setkat s politickými prohlášeními, projevy a rozhovory, představující různé postoje k bývalému jugoslávskému maršálovi, většinou však ale ty, které byly vlastní Svazu komunistů Srbska. Titovo jméno se v *Politice* během roku 1988 objevilo v rovině kontrastní. Pozitivní činy a kroky z minulosti (maršálovy) byly dávány do protikladu s problematickými aktuálními událostmi. Byly připomenuty Titovy četné politické úspěchy a zásluhy (např. zahraniční politika, ozbrojený boj za druhé světové války, titovská etika, účast v Hnutí nezúčastněných zemí). Národnostní homogenizace – proces, který v Jugoslávii nabíral na obrátkách již během roku 1988, a který autentičtí Jugoslávci a oddaní titoisté striktně odsuzovali, – získal v Srbsku podobu protislovinských a protialbánských nálad. Aktuální kroky slovinského a kosovského politického vedení se proto dostaly na pořad dne. V rovině politického obrazu vnímání Titova kultu se proto postupně začal (především ke konci roku a v lednu 1989) stále nápadněji propojovat obraz Josipa Broze Tita jak s kosovským problémem, tak se slovinskými politickými změnami.⁴⁷ Obraz politický tedy získával kosovský náboj – který bude zaznívat především v první polovině roku 1989, zatímco slovinský pak v závěru roku, v souvislosti s ústavními změnami.

U významných výročí (Titovo úmrtí, den mládeže, oslavy povstání proti fašismu) se v *Politice* do popředí dostal pojem změny, kreativity, nových myšlenek. Jak jsem již uvedl, tyto pojmy nebyly nijak konkrétněji vysvětlovány či definovány, pouze (ve značné míře) čtenářům předkládány. Na rozdíl od *Vjesniku Politika* v souvislosti se zmíněnými významnými dny jméno jugoslávského maršála alespoň okrajově zmiňovala. To je však třeba

---

⁴⁷Neki kliču Tito a bori se protiv njegovog dela. *Politika*, 20. I. 1989.

připsat faktu, že jako deník plně loajální režimu Slobodana Miloševiče musela sledovat jeho politické cíle. Mezi ně patřila i snaha udržovat dobré vztahy s Jugoslávskou lidovou armádou. V armádních kruzích, které vynikaly vysokou mírou konzervatismu, totiž nebylo možné mluvit o významných vojenských událostech bez toho, aniž by byl zmiňován právě Josip Broz Tito.

1989: Konfrontace kultu Josipa Broze s rodícím se kultem Slobodana Miloševiće

První polovina roku 1989 je obdobím akcelerace změn v jugoslávském prostředí. V případě Chorvatska a Bosny a Hercegoviny (*Vjesnik* a *Oslobođenje*) působí články vycházející v jugoslávském tisku dojmem, že zájem redakcí o celospolečenskou změnu a debatu o politickém pluralismu roste. V průběhu první poloviny roku se postupně tyto diskuze přesouvaly směrem k podpoře liberalizace a demokratizace politických a společenských poměrů. V srbském prostředí (*Politika*) se naopak upevnila pozice Slobodana Miloševiće jako celonárodního vůdce. Politický pluralismus byl naopak ostře kritizován. Význam federálního vedení SFRJ na jugoslávské politické scéně během zmíněného období razantně poklesl.

Titův kult byl v jugoslávské společnosti stále častěji napadán a ze strany sledovaných deníků pokračoval trend nízkého zájmu z předchozího roku. Nezájem byl především ze strany *Politiky*, ale také *Vjesniku*, či *Oslobođenja* již natolik zřejmý, že při zpracování této kapitoly bylo nutné se soustředit spíše na události podružného rázu. Nikoliv tedy na takové, které ovlivňovaly celojugoslávskou společnost⁴⁸. Přestože mnohé zde zveřejněné závěry odkazují na hlavní události⁴⁹, formát této bakalářské práce je neumožňuje podrobněji analyzovat.

Josip Broz Tito přestal být již pouhým předmětem dokonale organizovaných oslav a výročí režimu. Po dlouhou dobu se čtenáři sledovaných deníků mohli s Josipem Brozem setkat v textech z pera politických představitelů, či několika málo prorežimních historiků. Články, ve kterých psali o titovském příkladu v té či oné oblasti života, nebo ve kterých se připomínal jeho životní příběh, začalo ale doplňovat cosi jiného. Stále častěji se na Tita obracela pozornost řady osob společenského, či politického života, a to způsobem, který je výše uvedenému pojetí již velmi vzdálený. V atmosféře postupně se liberalizující společnosti se pokusili jeho obraz zasadit do nového rámce. Ten může – ale nemusí – být kritický, není

---

⁴⁸Mezi zmíněné události lze počítat např.: postupný vznik nových politických stran, ekonomická reforma, debata o politickém pluralismu, transformace jugoslávské společnosti obecně, oslava 600. výročí bitvy na Kosově poli, situace v Kosovu, mezinárodní situace v Jugoslávii (postavení srbského obyvatelstva v Chorvatsku či v Kosovu) atp.

⁴⁹Především na oslavu 600 let od bitvy na Kosově Poli, která se konala na Gazimestanu poblíž Prištiny na Vidovdan, v červnu 1989.

ovšem již kontrolován propagandistickou mašinerií Svazu komunistů Jugoslávie. Řada událostí a afér z této doby zmíněný trend pouze potvrzuje. V několika podkapitolách se jim budu podrobněji věnovat.

Kdysi pečlivě rozvíjený kult bývalého jugoslávského vůdce v první polovině roku 1989 (minimálně na přelomu zimy a jara) působil dojmem, jako by byl již definitivně mrtvý. Na osobu Josipa Broze Tita sice ještě nebylo možné jakkoliv útočit, aniž by to nevyvolalo alespoň nějaký negativní ohlas (toto nejlépe ilustruje kapitola Kusturicův dopis, která se věnuje událostem z února 1989), důvody pro vyzdvihování maršálových velkých činů však pominuly. Pro drtivou většinu společnosti, včetně politických elit, prostě přestalo být poukazování na „titovský příklad“ atraktivní. A to ani v případě takové situace, jakou je ohrožení státu nacionalistickými a separatistickými výpady (především kosovské krize z konce zimy 1989). Jugoslávská společnost na druhou stranu na Tita jako symbol státu, jugoslávské cesty k socialismu a poválečné výstavby nezapomněla. Pozornost mu nicméně věnovala jen tehdy, bylo-li to z nějakých důvodů opravdu nezbytné (například v případě stávek, politických manifestací,⁵⁰ pravidelně se opakujících událostí – výročí etc.) Proto lze tvrdit, že Tita i přes všechny výpady, kritiky a značný nezájem veřejnosti, vnímá stále jako pozitivní osobnost, nikoliv ovšem jako takovou, kterou si je nezbytné aktuálně připomínat.

V první polovině roku 1989 se lze opět setkat s rostoucím počtem zpráv o útocích na adresu Josipa Broze Tita.⁵¹ Tak tomu koneckonců bylo i v předchozím roce. Ve všech denících sledovaných v této práci (*Oslobođenje*, *Vjesnik*, *Politika*) jsem zaznamenal nemalé množství zpráv, které zmiňují, že je Tito z různých stran kritizován a napadán. Jedná se například o závěry z jednání SKJ (ale i jiných organizací, či republikových svazů komunistů). Doplňují je některé redakční články, které chtějí Tita před přibývajícími útoky bránit. Nebezpečí, že je Jugoslávie ohrožena a Tito kritizován, zmínilo ve sledovaném období např. *Oslobođenje* 26x, *Vjesnik* 19x, bělehradská *Politika* 8x. Nutno dodat, že v této dvojici (Jugoslávie je ohrožena a Tito je kritizován) hraje prim především první uvedené sousloví. Opět se tedy ukazuje

---

⁵⁰Jugoslávští dělníci během demonstrací či stávek často nesli v čele průvodu portréty Josipa Broze spolu s portréty některých dalších osob. Tato praxe, typická spíše pro manifestace oslavující komunistický režim, probíhala i během roku 1989 a lze se s ní setkat ve všech jugoslávských republikách i oblastech – včetně Kosova. Stávkující se tímto pokoušeli vyhnout případným obviněním, že jsou protikomunisticky či protititoisticky nebo separatisticky naladěni. Proto v této praxi pokračovali ještě i dlouho poté, co byl Titův obraz značně demytizován, tedy i v roce 1989.

⁵¹např. Napad na Tita – napad na revoluciju. *Oslobođenje*, 11. VII. 1989, str. 3., Ko zaboravlja Tita čini nepropustljivu grešku. *Oslobođenje*, 28. VII. 1989, str. 2., Nije to samo napad na Tita. *Vjesnik*. 1. VII. 1989, str. 4.

platnost již výše uvedeného tvrzení o rekordním úpadku zájmu o osobnost jugoslávského maršála.

Tento víceméně celojugoslávský obraz je ovšem trochu pestřejší, vezmeme-li v úvahu rozdíl mezi tím, jak psaly jednotlivé deníky. Největší pozornost věnovalo Titovi (alespoň podle počtu jednotlivých zmínek) sarajevské *Oslobođenje* (zmiňován je 60x), dále *Vjesnik* (44x). Mírně převažovaly pozitivní a nekritické zmínky (hrdinský pohled na Tita) nad vnímáním objektivním (faktický pohled a postupně i otevřená kritika – Josip Broz jako viník řady aktuálních chyb, předmět neustálých útoků etc). Pozornost deníku *Politika* byla mnohem nižší (Tito je zmíněn celkem 17x) a na přelomu zimy a jara 1989 se zdála být téměř nulová. Na začátku léta byl Tito v jednotlivých článcích bělehradského deníku opětovně uváděn; jednak jako ukázka poválečné orientace země, vrátila se také dřívější užívání Titova jména v čistě politickém slova smyslu. Prostřednictvím bývalé hlavy státu se tak argumentovalo jak proti kosovským Albáncům⁵², tak například i Chorvatům⁵³ (o využití kultu Tita v napjatých vztazích srbských s chorvatskými komunisty se rozepíši v poslední kapitole). Zmínky však nebyly příliš časté a ani nijak rozsáhlé. Většinou chyběly články, které by se soustředily na Titovy životní osudy a příběhy.

Reakce na Kusturicův článek v novinách *La Stampa*

Známý jugoslávský režisér a jedna z klíčových osobností společenského života, Emir Kusturica, zveřejnil v lednu 1989 v italských novinách *La Stampa* článek, ve kterém nepřímě obvinil Tita z toho, že „vzal“ Italům Istrii. Vyšel nejspíše při příležitosti výročí podepsání Pařížských mírových smluv, na základě kterých získala SFRJ od Itálie území o rozloze celkem 7000 km²⁵⁴. Itálie tímto ztratila území, která jí patřila v době meziválečné (Rijeka, Zadar, ostrovy Lastovo a Palagruža, většina Istrie, pohoří Kras a další).⁵⁵

Sám Kusturica musel být reakcí jugoslávského prostředí na tento text překvapen. Odezvy čtenářů, kterým daly prostor redakce příslušných deníků, především sarajevského

⁵²Albanski nacionalisti i separatisti nastoje da održe atmosferu nesigurnosti i straha. *Politika*, 21. IV. 1989, str. 7.

⁵³Radoje Arsenić: Da li su Srbi u Hrvatskoj suveren narod? *Politika*, 11. VI. 1989, str. 9.

⁵⁴B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd, 1981, str. 459.

⁵⁵Mírová smlouva s Itálií (přijata 10. února 1947, vešla v platnost 15. září 1947), článek 11.

Oslobođenje (*Vjesnik* reagoval mnohem méně bouřlivě, *Politika* se touto kauzou nezabývala vůbec), vyprovokovaly živelnou diskuzi.⁵⁶ Projevy čtenářů byly velice emotivní a do jisté míry možná až úsměvné. Kusturica sám ještě o několik dní později své postoje v *Oslobođenju* znovu rozebral, vysvětlil a reagoval na čtenářskou kritiku. Odmítl uznat, že by byl antititoisticky naladěný, avšak zároveň označil bývalého jugoslávského vůdce za hlavní „agregátor krize“ poválečného období.⁵⁷ Něco takového překročilo tehdy akceptovatelnou míru.⁵⁸

Autentičtí titoisté, kteří na Kusturicu reagovali v *Oslobođenju* především, odmítli zcela přirozeně akceptovat jeho úhel pohledu. Pomocí až absurdních příměrů (ukradl snad Obrenović Turkům Srbsko?) se pokoušeli dokázat, jak se slavný jugoslávský režisér ve svých závěrech mýlí. Zde se znovu potvrdilo, že Titův kult byl i na samém konci 80. let vnímán politickými představiteli a bosenskou společností silně. Tita vidí autoři komentářů stejně pozitivně, jako tomu bylo v letech 1986-1987, bez ohledu na to, jak se v předchozích letech měnila v bosenském prostředí interpretace Titova kultu. Kusturica k tomuto přístupu dodal (a opět možná i trochu sarkasticky), že útočí nikoliv na Tita jako osobnost, ale na Tita jako na svatyni (režimu).⁵⁹

V případě *Vjesniku* byla reakce na Kusturicovu kritiku mírnější. Namísto ostrých slov a podivných a až absurdních příměrů vyšel jeden konkrétní článek Míry Boglić, jehož hlavní tezí bylo, že se Kusturica pokoušel Tita spustit z mytologických výšin do historického rámce. Boglić se za jugoslávského režiséra do jisté míry postavila. Konstatovala, že i když mu prostor podle tehdejších zákonů možná neměl být dán, stejně Kusturica zmínil již ty své názory a postoje, které jsou veřejně dlouhou dobu známé. Uvedla, že jeho pokus o demytologizaci Tita je jasně srozumitelný a že těžko může být pochopen jinak, než autor zamýšlel.⁶⁰

---

⁵⁶Zija Dizdarević: Ja-demo-kraći. *Oslobođenje*, 1. III. 1989, str. 13.

⁵⁷Emir Kusturica: Tito nas se ne bi odrekao. *Oslobođenje*, 24. II. 1989, str. 11.

⁵⁸Ve sledovaném tisku občas padaly otázky na téma odpovědnosti Josipa Broze za některé chyby, ke kterým došlo v zemi v 60. a především 70. letech. Nicméně až do začátku roku 1989 nikdo veřejně a jasně neoznačil Josipa Broze Tita za osobu, která je odpovědná za společenskou, ekonomickou a politickou krizi v zemi. Takové hlasy byly vyhrazeny pouze „antikomunistům“, „antisocialistům“, „nacionalistům“ a podobným žvlům, které byly vždy zmiňovány jako jakási beztvará masa, nikoliv konkrétní lidé. Nebyla zveřejňována jejich jména (snad s výjimkou jasných nepřátel režimu, kam patřili Dobrica Ćosić, Vuk Drašković atp).

⁵⁹Emir Kusturica: Tito nas se ne bi odrekao. *Oslobođenje*, 24. II. 1989, str. 11.

⁶⁰Mira Boglić: Mišljenje i govorenje Nedeljni *Vjesnik* 5. III. 1989.

Bělehradská *Politika* tento problém nesledovala. Během února a března 1989 se její vydání soustředila především na kosovskou krizi a proto nebyl vůbec prostor pro jakoukoliv debatu na toto téma.

Tito ve stínu kosovské krize

Srbské politické vedení mělo jasno v tom, že pro upevnění moci na území celé republiky (tedy včetně obou autonomních oblastí – Vojvodiny a Kosova) je nezbytné zredukovat míru jejich samosprávy. Proto připravovalo revizi republikové ústavy, která by omezila jejich velmi široké pravomoci a potvrdila výsledky procesů, které probíhaly již od roku 1988.⁶¹ Štvavá kampaň proti ústavě z roku 1974, která široká práva autonomním oblastem garantovala, probíhala v tisku již dlouhou dobu.⁶² Kosovští Albánci s takovým záměrem museli zcela přirozeně nesouhlasit. Albánský protest byl ze všech jugoslávských menšin už tradičně slyšet nejvíc (neboť si byli vědomi své početní a politické síly). Přes tisíc kosovských horníků odmítlo vyfárat z hlubinného dolu Stari Trg a na území celého Kosova se protestní nálady postupně rozšířily do té míry, že vážně ohrozily fungování oblasti. Státní aparát byl paralyzován. Svazové předsednictvo se nakonec tuto krizi rozhodlo vyřešit vyhlášením výjimečného stavu v SAP Kosovo a nasazením armády.

Kosovský spor byl v jugoslávském tisku už velmi dlouho přítomný. Jak jsem již uvedl, nebála se například bělehradská *Politika* argumentovat právě Titem, pokud bylo zrovna potřeba albánské postoje rozhodně odsoudit. Na téma problematických vztahů v oblasti vycházela ve všech třech sledovaných denících ještě v lednu roku 1989 celá řada článků. Během krize na přelomu února a března 1989 se však pozornost novin soustředila výhradně na Kosovo. I jugoslávský tisk, zvyklý se pohybovat v mantinelech, o kterých by bylo těžké říci, že byly těsné, musel v takto vážném okamžiku plnit roli rozhodného propagandistického nástroje.

---

⁶¹Ve Vojvodině se jedná o tzv. Jogurtovou revoluci, tedy demonstraci, během které muselo rezignovat předsednictvo SAP Vojvodina, v případě Kosova o personální změny, učiněné na podzim téhož roku, a které vedly ke konci politické kariéry Kolě Shiroky, Azema Vllasiho a Kaqushi Jashari.

⁶²Tato kampaň odstartovala během Miloševićovy protibyrokratické revoluce a ideově vychází z Memoranda SANU – ve kterém srbští akademici tvrdili, že kvůli ústavě z roku 1974 nemá Srbsko rovnoprávné postavení s ostatními republikami SFRJ. O množství akademiků, kteří se na stránkách deníku *Politika* této kampaně účastnili, píše např. i Nebojša Popov (N. Popov, *Srpska strana rata*; Beograd, 2002, str. 151).

Zprávy o kosovských událostech předkládaly veřejnosti jasný, černobílý pohled: buď Jugoslávie jako socialistická, federativní, AVNOJská (a titovská), nebo albánští separatisté, rozpad země a děsivé scénáře, ne nepodobné budoucímu vývoji země v 90. letech. Nicméně, Titovo jméno se v tomto srovnání příliš často neobjevovalo. Přídomek „titovský“ lze najít ve *Vjesniku*, či *Oslobođenju* víceméně na posledním místě. Nenacházel se v samostatné podobě, ale ve výčtu atributů, které se pro definici jugoslávského státu používaly. A nelze jej vůbec najít v bělehradské *Politice*. Ta sice mobilizovala pro ochranu státu (a především Srbska) nejvíce, argumentace Titem ovšem zcela chyběla.

Z hlediska propagandy byla přítom situace v Kosovu ideálním okamžikem. Nebylo by snad vhodnější chvíle k tomu, ukázat na Josipa Broze Tita jako na symbol jednotné země a jasného odpůrce separatismu. Média navíc zdůraňovala roli jugoslávské armády, „strážkyně“ titoistického státu, a ideově nejkonzervativnější složky v zemi. Tisk přitom v předchozích letech (tyto postupy jsem popsal již v kapitole, věnující se roku 1986) takového přístupu využíval. Nyní však k tomu nedošlo. Témata, která se objevila ve sledovaných denících na přelomu února a března, byla následující: jednota země, ochrana ústavního pořádku, setrvání a existence Jugoslávie. Je nezbytné podotknout, že je sdílely všechny tři deníky (s tím, že *Politika* zcela logicky zdůrazňovala navíc boj za teritoriální integritu Srbska). Nikde se neobjevilo jméno Josip Broz Tito, přídomek „titoistický“ pak jen velmi zřídka. Kosovskou krizi je tedy třeba vidět jako nejnázornější ukázkou úpadku zájmu o osobnost Josipa Broze, který započal s rokem 1988. Ve světle předchozích, ale i následujících událostí bych se nebál tento okamžik označit za maximální mez zájmu o osobnost jugoslávského maršála, které bylo ve sledovaném období (1986 – 1990) dosaženo.

Je třeba si tedy položit otázku, proč jugoslávský režim takové ohromné příležitosti nevyužil. Proč se o Josipu Brozu Titovi v *Politice* nepsalo a proč byly zmínky o něm v *Oslobođenju* a *Vjesniku* jen velmi marginálního charakteru. Z několika možných závěrů jsem se nakonec rozhodl vybrat pouze jeden.

Kosovská krize se odehrávala v okamžiku dlouhodobě probíhající debaty na téma, jak na Josipa Broze do budoucna nahlížet. Tato debata trvala řadu měsíců, před touto krizí i po ní. Přestože jednotlivé diskuze ve všech republikách měly různé závěry, velmi často směřovaly k jednomu jedinému bodu – na Tita je nezbytné pohlížet jako na osobnost historickou a ne jako na „drahého vůdce“, který by měl být inspirací pro každodenní rozhodnutí.

Proto bych se přiklonil k závěru, že byla argumentace jugoslávským maršálem z celé kosovské krize účelově vypuštěna. Tito prostě už nebyl tím, kdo by mohl podtrhnout význam toho nejdůležitějšího sdělení. Tak tomu bylo ve všech republikách a nejvíce v Srbsku. Tím lze vysvětlit, proč *Politika* bývalého jugoslávského maršála nezmiňovala vůbec – tento jev tam byl silnější a nápadnější, než tomu bylo například v Bosně a Hercegovině, nebo v Chorvatsku.

Rehabilitace

V jugoslávské společnosti se během roku 1989 postupně otevírala také i otázka rehabilitace řady osob. Desítky lidí, kteří nesouhlasili s nově ustavenou komunistickou mocí, či byli spřízněni s předchozími režimy (ať už královským či loutkovým vládám během druhé světové války) byly během čtyřicetileté vlády komunistické strany zcela odstraněny. Buď byly donuceny z veřejného života odejít pod pohrůzkou trestu, odstraněny během politických procesů, nebo rovnou odsouzeny na smrt. Rehabilitace těchto osob by měla význam symbolického gesta a manifestovala probíhající změny, které se nesly v duchu liberalizace a otevírání se novým, demokratičtějším poměrům.

Myšlenka rehabilitace řady osobností jugoslávských dějin měla v první polovině roku 1989 podobu především nacionalistickou. Hlásaly ji „antikomunistické“, „antisocialistické“ a „antititoistické“ síly. Sledovaný tisk o nich psal jako o jakýchsi živlech; beztvarych masách, které chtějí pouze škodit. Mezi osobnosti, o kterých se v souvislosti s rehabilitacemi mluvilo, patřil například Dragoljub Mihailović, dále Alojzije Stepinac, nebo také Ante Pavelić.⁶³ To otevřelo zajímavou celospolečenskou debatu, do které zasáhl například Vladimir Dedijer (jugoslávský komunist, historik, který se věnoval sepsání Titova životopisu) se slovy, že by měl být rehabilitován především Josip Broz. Tita vidí jako oběť mocných, kteří jeho chyby hledají v historických dokumentech tak, že je falsifikují, a pak v tisku prezentují velkolepé objevy.⁶⁴

Osobnost Josipa Broze propojuje jak tábor komunistů, tak i „antisocialistických živelů“. Komunisté (a řada oddaných Titových stoupenců, která je v tom podporuje) útočí

⁶³Danko Plevnik: Antititoizam kao kriterij? Oslobođenje, 16. VI. 1989, str. 9.

⁶⁴Vladimir Dedijer: Otvoreni stupac. Vjesnik, 11. VIII. 1989, str. 5.

na nacionalisty. Stěžují si, že antititoisté viní ze všeho pouze Josipa Broze, namísto aby předkládali vlastní řešení aktuálních společenských problémů. V souvislosti s Titem se poprvé začalo napadat to, že byl Chorvat. Již v Memorandu SANU zaznělo, že Tito právě z tohoto důvodu protežoval severní republiky SFRJ na úkor jižních (a tedy i Srbska). Tvrzení, že jako Chorvat chtěl dokončit „práci“, se kterou již začala NDH, je ovšem čímsi dříve nevídaným a novým.

Zpochybněna byla i „odposlouchávací kauza“, tedy případ z roku 1966, který vedl k pádu Aleksandra Rankoviće a dramatickým změnám v celé SFRJ. Až doteď byla za nezpochybnitelnou považována oficiální verze, tedy že Ranković jako šéf tajných služeb odposlouchával Josipa Broze v jeho rezidenci v Bělehradě. Poprvé se ale v jugoslávském tisku objevilo, že Tito odposloucháván ve skutečnosti nebyl a že se jednalo o politický komplot tajných služeb. Bývalý ministr vnitra SFRJ Vojin Lukić, který musel po Brionském plénu opustit řadu vysokých funkcí, oficiální verzi odmítl. V otevřeném sloupku *Vjesniku* v článku s názvem „Ranković neodposlouchával Tita“ její absurditu doložil také tím, že odposlouchávána měla být dokonce i Titova ložnice.⁶⁵

Rehabilitace Rankoviće by ovšem mohla být vnímána jako pokus o – byť nepřímou – diskreditaci Josipa Broze. Na konci 80. let byli zakládající členové jugoslávského politbyra vnímání minimálně srbskou společností jasně a polarizovaně: Na jedné straně Ranković jako „centralista“ a „oběť“⁶⁶, na straně druhé Tito a Kardelj⁶⁷ jako „konfederalisté“ a strůjci nepříliš šťastné ekonomické situace 70. let. Ve sledovaných článcích jsem ale žádný takový signál nezaznamenal. O Titovi se v tomto případě mluvilo věcně, chyběly jakékoliv nekritické, ale i přehnaně kritizující komentáře.

---

⁶⁵Vojin Lukić: Ranković nije prislušivao Tita. *Vjesnik* 18. V. 1989, str. 5.

⁶⁶Pohřeb Aleksandra Rankoviće v roce 1983 byl událostí s mimořádnou návštěvností. Rostoucí srbský nacionalismus se během 80. let a především na jeho konci se ztotožnil s myšlenkou, že šéf jugoslávských tajných služeb stal obětí systému, přesněji chorvatsko-slovinické hegemonie. Lukićova snaha rehabilitovat Rankoviće může proto vyznívat jako odkaz ke kritice Tita a Kardelje. K takovému závěru však zmíněný článek ve *Vjesniku* nevede.

⁶⁷Memorandum SANU postavilo Tita a Kardelje do jedné roviny – roviny viníků za ekonomickou zaostalost Srbska. Tento závěr například uvádí i Noel Malcolm ve své knize *Kosovo: A short history* (N. Malcolm, Kosovo – kratka povijest, Sarajevo, 2000. str. 381). Zmíněnou rétoriku velmi rychle převzali srbští nacionalisté – ale také i Svaz komunistů Srbska v čele s Miloševićem V článcích deníku *Politika* je však spolu se štvavou kampaní proti ústavě z roku 1974 patrně značné ochladnutí popularity Edvarda Kardelje, ke kterému přistupuje deník spíše s pohrdáním, než uznáním. Tita se tento jev ale paradoxně nedotýká. Ani v polovině roku 1989 by si v redakci *Politiky* nikdo pohrdat Titem nedovolil.

Milošević nebo Tito? Hledání nového kultu

Otázka, zda-li je Milošević novým Titem, se dostávala během roku 1988 a především po celý rok 1989 v jugoslávské společnosti stále více do popředí. Sám srbský předák oficiálně v rozhovorech pro média odmítal, že by chtěl, aby se kolem něj vybuodoval nějaký kult osobnosti. Ten ale samozřejmě již existoval a byl velice silný, v Srbsku od poloviny roku 1989 dokonce silnější než Titův.⁶⁸ Popsat, na základě čeho vlastně vznikl a proč byl tak úspěšný, by bylo téma na možná ještě obsáhlejší práci, než je tato. Po návštěvě Kosova v roce 1987 Miloševićova obliba vylétla drtivě vzhůru. Protibyrokratická revoluce a masové mítinky, kterých se účastnily statisíce lidí, z něho učinily muže činu – takového, kdo se nebojí jít mezi lid (na rozdíl od tehdejších federálních představitelů).⁶⁹ Řada původních partyzánských písní byla opětovně vydána a namísto Tita se v nich zpívalo o srbském politickém předákově. Nutno říci, že podle dobových statistik prodejů nepatřila zrovna k propadákům.⁷⁰ Doplnily je navíc četné nové. První polovina roku 1989 působí tedy dojmem, jako by jen zbývalo počkat na okamžik, kdy kult osobnosti Miloševiče dostihne a nakonec překoná ten Titův.

Během masových mítinků „Protibyrokratické revoluce“ v roce 1988 skandovali demonstranti hesla, která stále méně odkazovala na Josipa Broze Tita, naopak častěji v nich figuroval Slobodan Milošević. Vyvrcholením této kampaně bylo shromáždění k výročí 600 let od Bitvy na Kosově poli na Vidovdan (28. června) 1989. Podle různých odhadů se na pláni nedaleko Prištiny sešlo od milionu až po dva miliony lidí. Pro Miloševičovy stoupence byl kult Tita sice dávno zapomenut a nahrazen novým, v Srbsku samotném byl ještě ohromný počet lidí, kteří měli k Josipu Brozovi neochvějný respekt. Právě po shromáždění na Gazimestanu však obliba Slobodana Miloševiče dosáhla rozměrů kultu Josipa Broze Tita v poválečných letech,

---

⁶⁸O kultu Miloševiče jako kultu nového Tita se zmiňují někteří historici a publicisté, (např. N. Popov: Srpska strana rata, Beograd, 2002, str. 135).

⁶⁹Je sice pravda, že jugoslávští komunističtí funkcionáři vystupovali se svými projevy na všelidových shromážděních, především při příležitosti různých oslav a významných dnů, Miloševićova shromáždění však byla něčím jiným. Dokázala využít potenciál nespokojené veřejnosti a hlavně se na nich mluvilo o problémech, které obyvatele trápily. Namísto oslav „Bratrství a jednoty“ např. Milošević ostře kritizoval poměry v Kosovu, bující byrokracii apod. Na protestním shromáždění v Bělehradě na přelomu února a března 1989 přivítal dav Miloševiče s jásotem, reakce na výstup Raifa Dizdareviće však byla více než vlažná. Dizdarević navíc vystoupil nerad, až po dlouhém přemlouvání. (R. Dizdarević, Od smrti Tita do smrti Jugoslávie, Praha, 2002, str. 278-289. Milošević naopak považoval své vystoupení před statisícovými davy za samozřejmou věc.

⁷⁰Pomozi Slobodane, brate. Vjesnik, 10. III. 1989, str. 5.

ba jej i překonala. Zatímco dosud byla omezena pouze na – i byť početný – tábor Miloševičových stoupenců, po Vidovdanu dosáhla až celonárodního rámce. Masové shromáždění na Gazimestanu lze proto vnímat jako konkrétní okamžik zlomu, kdy se kult osobnosti Slobodana Miloševiče dostal před Titův.

Na četných veřejných prostranstvích začaly být navíc během června a července 1989 vyvěšovány Miloševičovy portréty. Ne vždy se však objevovaly na nových místech; mnohdy musely ustoupit staré symboly do pozadí, aby je mohly nahradit nové. Jedním z nich byl i Josip Broz Tito. Mizení jeho portrétů však bylo politicky velmi citlivou událostí. Nelibě na tyto skutečnosti hleděli komunisté v některých republikách SFRJ a také zbytky „autentických titoistů“ v Srbsku a Černé Hoře. Popularita Miloševiče byla totiž omezena pouze na Srby (ve všech republikách) a Černohorce. Mezi ostatními jugoslávskými národy (především mezi Chorvaty) panovala k Miloševičovi poměrně silná nenávist. Již shromáždění na Gazimestanu vyvolalo v západních republikách Jugoslávie znepokojení, odstraňování Titových portrétů pak jasný odpor. Reakce na stránkách *Vjesniku* a *Oslobođenja* byla proto poměrně ostrá.

V průběhu měsíce července vyšly v obou výše zmíněných denících články, které se zabývaly výše uvedenou srbskou praxí. Rozsah textů, jejich obsah a závěry jsou si podobné. Jak *Vjesnik*, tak *Oslobođenje* daly prostřednictvím několika článků do souvislosti odstraňování portrétů jugoslávského maršála a jejich nahrazování Miloševičovými se snahami „detitoizovat zemi“, s útoky na osobnost zesnulého jugoslávského vůdce, či socialistickou revoluci.⁷¹ Vnímají tedy tento proces jako jeden z výpadů na jugoslávský systém. Staví ho do stejné roviny s jednotlivci, kteří napadají Titovo jméno a dílo. Termín detitoizace byl navíc dán do širšího rámce i s oslavami výročí šesti set let od Bitvy na Kosově poli. Vjekoslav Krsnik se například ve *Vjesniku* pozastavil nad tím, proč na této oslavě – oslavě boje lidu za svobodu – nebyl přítomen snad ani jeden jediný Titův portrét.⁷²

Bělehradská *Politika* tyto záležitosti zcela přirozeně nesledovala. Zabývala se problematikou mezinárodního napětí, především mezi Srby a Albánci. O celé skutečnosti okolo portrétů Slobodana Miloševiče se zmínila pouze v jediné zprávě, ve které osazenstvo takto dekorovaného autobusu údajně během návštěvy Chorvatska zažilo ze strany místního

⁷¹Skidanje Titovih slika. *Oslobođenje*, 4. VII. 1989, str. 11.

⁷²Miloševičeva tvrda i meka varijanta. *Vjesnik*, 23. VII. 1989, str. 4.

obyvatelstva a milice značné negativní přístup. Zpráva vyznívá štvavým dojmem; vymezuje se vůči Chorvatům a kritizuje chorvatskou milici za šikanování Srbů.

Léto '89 - Nová témata na oficiálních oslavách partyzánských povstání

Akce, které měly sloužit jako připomínka partyzánského povstání z počátku druhé světové války, se v létě 1989 nesly v jiném duchu, než tomu bylo v předchozích letech. V Chorvatsku, Bosně a Hercegovině, Černé Hoře a Srbsku proběhla řada oficiálních setkání, na kterých opět vystoupily přední osobnosti republikové, či celojugoslávské politické elity. Na lidových shromážděních se každý rok pronášely projevy, které byly oslavou partyzánského hnutí, vůdčího a velitelského umu Josipa Broze Tita a správnosti socialistické revoluce v její domácí podobě. I když se pozornost od jugoslávského maršála již po nějakou dobu odkláněla, stále ještě nebylo přípustné jeho jméno vypustit zcela. Někteří jugoslávští politici se nicméně neobávali ve svých projevech jeho osobnost odsunout do pozadí. Za hlavní témata svých projevů si zvolili dopředu se deroucí nacionalismus. Nikoliv tedy Titův přínos k osvobození jugoslávských národů, jako tomu bylo dříve. Popřípadě obě témata různými způsoby spojovali. V textech, které otiskl *Vjesnik* či *Oslobođenje*, dominuje právě toto téma. Obavy z nacionalismu a apely k bratrství a jednotě, kladli do popředí snad všichni politici (např. Stipe Šuvar), kteří na řadě míst po celé Jugoslávii vystoupili. Tito byl v tomto případě sice citován, nicméně v souvislosti s praxí předchozích let bych očekával, že bude jeho jméno na prvním místě, nikoliv až někde na konci projevu některého z politiků. I to je ukázka měnící se doby. Jestli jsem se v roce 1988 mohl setkat s úbytkem citací Tita, tak rok 1989 je v případě letních vzpomínkových akcí veteránů JLA rokem marginalizace Titova významu a někdy i odsunutí na druhou kolej. Hlavní změnu lze vidět v tom, že v roce 1989 již bylo možné najít nová témata, která bylo možné dát na první místo. V roce 1988 by toto ještě nešlo; krize byla v jugoslávské společnosti sice velmi vážná, nedosáhla však tak daleko, jako tomu bylo roku 1989.

Na některých místech v Jugoslávii někteří představitelé režimů zaregistrovali, že Titův příklad již není hlavním tématem připomínek partyzánských bojů. Fana Kosovska-Cvetković z makedonského SUBNORu tak například na zasedání veteránů položila otázku, proč jsou události Dne povstání Srbska ve stínu výročí 600 let od Bitvy na Kosově poli,⁷³ Momir Bulatović se na oslavě Dne povstání Černé Hory ostře vymezil proti jakémukoliv přehodnocování úlohy lidověosvobozenického boje a Josipa Broze Tita.⁷⁴

I *Politika* při příležitosti Dnů povstání zdůraznila problém nacionalismu, avšak soustředila se především na ten albánský. Pokud vůbec Josipa Broze Tita alespoň zmiňovala, tak vždy někde uprostřed, až ke konci příslušného projevu (který byl později přetištěn do článku).⁷⁵ V textu o vypuknutí ozbrojeného povstání v Beloj Crkvi k srbskému státnímu svátku 7. července chybí například maršálovo jméno úplně, nechybí však báseň z nedávného mítinku na Gazimestanu opěvující Kosovo.⁷⁶ Na stránkách bělehradského deníku se dále nebylo možné setkat s jakýmkoliv textem, který by psal výhradně o Titovi. V popředí jsou oběti a hrdinství především z řady Srbů, doplňované vzkříšeným kosovským mýtem. Nezřídka kdy se navíc zasazovaly události spojené s partyzánským hnutím i do dříve nevídaného kontextu. Vedle slov o udatnosti partyzánů se tak na stránkách *Politiky* psalo o heroismu srbských vojáků během balkánských válek, na Soluňské frontě, nebo o utrpení při pochodu na Korfu v závěru roku 1915.

---

⁷³Napad na Tita – napad na revoluciju. Oslobođenje, 11. VI. 1989, str. 3.

⁷⁴Za snažnu i jedinstvenu Jugoslaviju. Politika, 14. VII. 1989, str. 1.

⁷⁵Uvek smo skupo plaćali slobodu. Politika, 8. VII. 1989, str. 6.

⁷⁶Dan, kada je Srbija ustala. Politika, 7. VII. 1989, str. 6.

1989: Josip Broz jako předmět spekulací. Argumentace Titem v rodících se mezietských sporech

Jugoslávie procházela na podzim 1989 a v začátku roku 1990 velmi kritickým obdobím. Rychleji než kdy předtím probíhala celá řada v dřívějších letech započatých procesů⁷⁷. Stále se rozšiřoval okruh osob, které se nebály veřejně kritizovat osobnost Josipa Broze Tita, a gradovala rovněž i snaha jugoslávských komunistů institucionalizovaně bránit Titovo jméno a dílo. Na konci října 1989 se útoky na Josipa Broze probíraly dokonce i na oficiálním jednání předsednictva SKJ.⁷⁸ Komunisté se s otevřenými výpady na Titův kult osobnosti setkávali v podstatě již od roku 1987, nikdy však kritika nesměřovala ostře takřka z celé společnosti. Na podzim roku 1989 se k záměru otevřeně hodnotit bývalého jugoslávského vůdce odhodlala značná část lidí, vyjadřujících se ve sledovaném tisku.⁷⁹ K nim patřili nejen prostí lidé, znepokojení svoji ekonomickou situací, ale i osobnosti, které měly v jugoslávské společnosti jistý zvuk. Svůj upřímný názor na Tita také dávali najevo lidé z kulturního a společenského života, emigranti, ale dokonce i komunisté a Titovi dřívější spolubojovníci. Právě poslední skupina byla něčím novým a posunula tak vnímání Titova kultu jinam. K tomu však paradoxně začalo docházet ještě před tím, než se formálně rozpadly východoevropské komunistické režimy. Přestože konec vlády komunistů v zemích východní Evropy měl na Jugoslávii značný vliv,^{80 81} není značný nárůst kritiky na adresu Tita jeho projevem. V jugoslávském prostředí se jednalo spíše o drobné uvolnění celospolečenského tlaku.

---

⁷⁷Sledované deníky každý den chrlily přivaly zpráv o palčivých problémech Jugoslávie; mnohdy staršího, mnohdy novějšího data; inflace, nárůst nacionalismu, krize komunistického zřízení, útoky na osobu Josipa Broze Tita, krize Východního bloku, vzestup politické (i tak do té doby slabé) opozice, atp.

⁷⁸Odlučnije braniti Titovo djelo. Vjesnik, 28. X. 1989, str. 1, Smišljeno osporavanje Titovog djela. Vjesnik, 28. X. 1989, str. 2.

⁷⁹Pro srovnání: V letech 1988 a 1989 bylo zaznamenáno dle informací *Oslobođenja* (Sporenja oko Tita. Oslobođenje, 20. XI 1989, str. 9.) 1138 útoků na jméno Josipa Broze Tita a došlo k 975 přestupkům. V souvislosti s tím bylo podáno celkem 18 žalob.

⁸⁰K tomu srovnání použitého slovníku před říjnem/listopadem 1989 a po něm. Do popředí se dostávají zcela nová témata, starší slovní spojení, která ještě snad přežívala v jugoslávském tisku i přes notné vyčerpání své ideové základny definitivně odcházejí do dějin. Ve Vjesniku a Oslobođenju například stále častěji přibývá článků, které si kladou otázku, může-li ještě existovat socialismus jako takový, karikaturisté veřejně poukazují na konec komunistických režimů ve východní Evropě ještě předtím, než se hroutí.

⁸¹Tuto ideu rozvíjí například i John Lampe ve své publikaci *Yugoslavia as a History* (J. Lampe, *Yugoslavia as a history*. Cambridge 1996. str. 325),

Komunisté si byli dobře vědomi, že byla jejich ideologická báze, politická praxe i ekonomická vize překonána. Neúspěšně se pokoušeli hledat jakousi vizi „demokratického socialismu“, či „pluralismu bez různých stran“. Tento pohled navíc byl – stejně jako celá řada jiných politických otázek – tématem, ve kterém se lišily postoje jednotlivých republik.

Osobnost Josipa Broze Tita, která se v první polovině roku 1989 jevila jako zcela zapomenuta a stojící mimo zájem veřejnosti, najednou začala být znovu předmětem celospolečenské diskuze. Zájem o bývalou hlavu státu se v závěru roku 1989 zvýšil. Čtenářům ovšem není předkládán Josip Broz Tito jako hrdinný maršál, ale jako známá osobnost, o které by se mohli dovědět do té doby spoustu tajných, neznámých či nezveřejněných faktů. Objevily se proto různé zprávy o Titově osobním životě, vynořily se různé dříve nemyslitelné spekulace.⁸² Uvolnění režimu již pokročilo do té míry, že se lidé mohli mnohem svobodněji zajímat o dříve tabuizované aspekty Titova života. Lidé mohli o těchto tématech v tisku otevřeně psát. Nemalá byla rovněž i snaha o přehodnocení osobnosti jugoslávského maršála. Nejednalo se ovšem o hledání nových důkazů jeho historického a nezpochybnitelného významu, jak se o to pokoušeli v několika předchozích letech komunisté.⁸³ Různé osobnosti naopak žádaly, aby byly přiznány Titovy omyly, ať už v oblasti politické, či vojenské.⁸⁴ Něco takového bylo pro jugoslávské komunisty samozřejmě nepřijatelné. Požadavek svobodně hodnotit Tita představovalo útok na základní principy jugoslávské propagandy. Jugoslávská společnost jako by tímto krokem bořila jeden z pilířů tehdejšího režimu. Je proto možné tento proces vnímat jako první krok k otevření se demokratické společnosti.

Z hlediska sledovaných deníků je rozdíl mezi tím, jak psaly *Oslobođenje*, *Vjesnik* i *Politika* o událostech zmiňujících Tita značný.

Sarajevský deník se držel reformní komunistické linie. Namísto objemných článků z per politických prominentů komunistického režimu dal stále větší prostor jednotlivým čtenářům, kteří se vyjadřovali prostřednictvím rubriky *Ohlasy a reakce* (*Oglasi i reagovanja*). Lze říci, že ze všech třech deníků se na konci roku 1989 nejvíce otevřel demokratizačním procesům a

---

⁸²Spekulovalo se například o Titově pohřbu, jeho úloze za druhé světové války, jeho rodinných poměrech, skutečném vlivu na jugoslávskou politickou situaci v druhé polovině 70. let, vztahu k ženám apod.

⁸³Podstata základních rysů „nekomunistického hrdinského“ pohledu na osobnost Josipa Broze Tita splňuje přesně tyto charakteristiky. Odstanění nepopulární a těžkopádné rétoriky jugoslávského komunismu typické pro období od 50. let 20. století a její nahrazení ve společnosti stále aktuálnějšími termíny, které nebyly tolik ideologicky vymezeny, toto dokládá.

⁸⁴Množství článků, které se buď zabývá kritikou Josipa Broze Tita, či ho přímo otevřeně kritizuje, nebo tuto kritiku čtenáři nabízí, začalo v druhé polovině roku 1989 poprvé překonávat ty, které o něm mluví pozitivně, či hrdinsky.

nejvíce odstoupil od stranické linie (Svazu komunistů Bosny a Hercegoviny). Tento odstup byl celkově nepříliš veliký, ve srovnání s *Vjesnikem* a *Politikou* byl ovšem značný. Stále nápadněji se od sebe začal odlišovat pohled čtenářů bosňácké (tehdy bychom jej označili jako muslimské), srbské, i chorvatské národnosti a jednotlivé nacionalistické pohledy byly již do velké míry utvrzeny. Jestli se jednalo o záměr redakce (aby některé názory namísto již nedůvěryhodných komunistických pohlavářů přednesli čtenáři), či skutečný vývoj demokratizačních procesů, však nelze s jistotou říci. Zatímco bosňáčtí (muslimští) čtenáři *Oslobođenja* Tita brání a jakoukoliv kritiku považují za něco, co bychom mohli hodnotit v rozmezí od nemístného, až po nehorázné, srbsští čtenáři téhož deníku se kritiky Tita otevřeně neobávají. Navíc nemají problém argumentovat Titem proto, aby podpořili (podobně jako tomu bylo v případě politické reprezentace jednotlivých republik) praktiky Svazu komunistů Srbska se Slobodanem Miloševićem v čele. Opět se ukázalo, jak moc byla v roce 1989 rozdělena jugoslávská společnost. Míra ideové shody mezi bosenskými Srby a Srby ze Srbska se projevila jako nemalá (stejně jako tomu bylo ve vztahu mezi krajinskými a srbskými Srby), nelze však říci, že by zastávali jednotná stanoviska. To se projevilo například i v případě srbského ekonomického bojkotu Slovinska v prosinci 1989. V případě vnímání Josipa Broze však byl přístup Srbů ze Srbska s těmi ze zbytku Jugoslávie v podstatě jednotný.

Za sledované období lze napočítat ve *Vjesniku* celkem 10 nekritických článků, či zmínek o Titovi (v případě *Oslobođenja* či *Politiky* je jejich počet zhruba poloviční – 5 a 6).

Chorvatský deník musel ideologicky „bojovat“ na dvou frontách. Na té první byli nacionalisté v čele s Chorvatským demokratickým společenstvím (HDZ), druhou pak živila obava, že se Miloševićův vliv a jeho politika rozšíří i do Chorvatska samotného. Na první z uvedených linií se Titem příliš neargumentovalo (chorvatští nacionalisté neměli problém Josipa Broze respektovat,⁸⁵ na rozdíl například od srbských⁸⁶), na druhé se účelově využívalo některých Titových výroků k ospravedlnění aktuální politiky chorvatských komunistů. Jedním z hlavních politických představitelů Chorvatska, který prostřednictvím *Vjesniku* ventiloval své titoistické a protimiloševićovské postoje jako jeden celek, byl Josip Vrhovec. V srbském svazu komunistů si proto vysloužil dehonestující označení „ustaša“.⁸⁷ Rovněž se některé další v chorvatské společnosti přetrvávající problémy, včetně například neustálých útoků na

⁸⁵I např. Franjo Tuđman považoval Josipa Broze Tita za jednoho z největších státníků moderní Evropy.

⁸⁶Nejradikálnější křídlo srbských nacionalistů, které bylo dlouhou dobu seskupeno okolo kulturního sdružení „Sveti Sava“, mělo v atmosféře rostoucího mezietnického napětí na přelomu let 1989/1990 zajištěno nemalou pozornost domácích médií. V lednu 1990 založili jeho členové „Srbskou národní obnovu“ a v květnu 1990, na 10. výročí úmrtí Josipa Broze, skandovali po Bělehradě protititovské slogany, včetně např. „Tito je fašista“.

osobnost Josipa Broze Tita směřovaly autory článků *Vjesniku* – mnohdy nepřímou – na SR Srbsko, či jeho politické vedení. Tento boj na dvou frontách (vymezení se jak vůči domácímu nacionalismu, tak srbskému politickému kurzu) zdůrazňuje podstatu *Vjesniku* jako komunistických (*Vjesnik* byl tiskový orgán SSRNH), ale ryze chorvatských novin. Tato profilace mu ovšem neumožnila otevřít obšírněji téma chorvatského nacionalismu. *Vjesnik* vystupoval výhradně antinacionalisticky a za každou cenu se snažil (stejně jako tomu bylo v případě předchozích období, touto prací sledovaných) udržet křehkou rovnováhu mezi jugoslávskými národy. *Vjesnik* kladl důraz na princip, který s oblibou používali jugoslávští komunisté (ať už republikové organizace, či SKJ samotný): buď my, nebo nacionalisté. Demokratické proudy v jugoslávské (a především chorvatské) společnosti viděl jako ohrožení národnostního smíru a průběžně je odsuzoval. Jeho míra otevírání se novému, demokratickému prostředí, proto nebyla vysoká. To dosvědčuje také i minimální pozornost ve směru k nově vznikajícím politickým stranám, mezi které patřilo například HDZ. Ve výsledku tak na konci roku 1989 a v lednu 1990 zmiňuje *Vjesnik* Josipa Broze Tita spíše jako hrdinu, než jako komunistu, kterému nebyly cizí stalinistické a nedemokratické praktiky. Činil tak mnohem častěji, než tomu bylo v případě jak *Oslobođenja*, tak *Politiky*.

Pokud byl přístup *Vjesniku* maximálně smířlivý a vyhýbal se nacionalistickým invektivám, styl *Politiky* se ukázal jako jeho přesný opak. Z řady článků byla cítit značná míra agresivity; používány byly do té doby nevídané přídomek. Deník byl ze všech tří novin nejvíce poplatný konkrétnímu politickému vedení. A to i přesto, že oficiálně nebyl orgánem ani Socialistického svazu pracujících Srbska ani Svazu komunistů Srbska. Zájmy srbské republiky byly – jako již v dřívějších letech – opět v člancích bělehradského deníku zakrývány jako celojugoslávská agenda, nebo jako ochrana jména a především díla Josipa Broze Tita.⁸⁸ Jeho jméno bylo spíše zmiňováno jako atribut v souvislosti s jinými tématy – o osobnosti jugoslávského maršála vyšlo jen velmi málo článků. Podobně jako v případě *Vjesniku* byly Titovy citáty užívány různými způsoby odlišnými od dlouholeté praxe. Zdůrazňoval se význam obrany Titova „jména a díla“ jako obrany revoluce, obrany socialismu.⁸⁹ Otevřená kritika bývalého

⁸⁷Josip Vrhovec uspon je doživio padem Savke, a prvi je prozreo Miloševića, Jutarnji.hr, 16. II 2006, dostupné online: <http://www.jutarnji.hr/josip-vrhovec-uspon-je-doživio-padom-savke--a-prvi-je-prozreo-milosevica/18088/>

⁸⁸Politika interpretovala problém Kosova jako celojugoslávský v ohromném množství případů. Tato praxe, typická pro celý rok 1989, se střetávala s viděním kosovského problému ze strany západních, či severních republik SFRJ. *Vjesnik*, či *Oslobođenje* nepřikládaly tomuto tématu takový význam a věnovaly mu pozornost pouze, bylo-li to naprosto nezbytné.

⁸⁹Energično se suprotstaviti svim oblicima napada na Tita. Politika, 1. XI. 1989, str. 6, Suprotstaviti se onima, koji o Titu iznose neistine. Politika, 16. XI. 1989. str. 6.

jugoslávského vůdce přicházela především jako cizí prvek, a to ze strany slovinské, či chorvatské, nebo albánské. *Politikou* okamžitě ztotožňována s „kontrarevolucí“, „antisocialistickými silami“, či jí byly přiřazovány jiné, podobné atributy. Využití Josipa Broze Tita pro politické záměry srbských komunistů bylo v *Politice* konce roku 1989 snad nejpatrnější ze všech období a deníků, které jsem v této bakalářské práci mohl sledovat.

Samotný kult osobnosti Josipa Broze Tita zůstal v tomto období silný především mezi ozbrojenými složkami státu. Některé texty,⁹⁰ pocházející z pera představitelů Jugoslávské lidové armády, působily dojem jasně a rozhodně protitovské linie. Kladly důraz na význam a výjimečnost Josipa Broze Tita a varovaly před kontrarevolucí, ohrožením země a rozpadem státu.⁹¹ Rétorika těchto textů se snažila být na první pohled proreformní, nicméně prolínala se s celou řadou přístupů typických pro roky předcházející (především konzervativně-komunistickým pohledem). Představitelé JLA alespoň formálně podporovali reformní program, nikoliv však demontáž jugoslávského socialismu. Za tu (alespoň podle článků v *Politice*) považovali přístup především západních republik SFRJ k řešení aktuální krize. Stále se bylo možné v článcích od představitelů JLA setkávat se zdůvodňováním a obhajováním Titovy výjimečné úlohy, především z bojů druhé světové války.⁹² O poválečném období, na které přicházela kritika především, ovšem příliš článků ve všech sledovaných novinách nevycházelo – a když, tak měli formu otevřené kritiky Titova kultu. K postojům JLA neměly daleko ani redakce *Vjesniku*, ani chorvatští političtí představitelé, jako např. Ivica Račan. Ten sice nad některými kroky jugoslávské armády vyjádřil znepokojení,⁹³ v přístupu k osobnosti Josipa Broze se ovšem s vojenskými špičkami ve všem shodl.

Jak jsem již uvedl, bylo zcela běžné Titovy výroky vytrhovat z kontextu a politicky využívat v mnohem větší míře, než tomu bylo v dřívějších dobách. Tento fenomén popisovaly některé podkapitoly, které se věnují srbsko-chorvatskému, resp. srbsko-slovinskému ideovému a politickému (později ekonomickému) střetu. Je ovšem třeba vnímat také fakt, že Titovy výroky byly užívány vždy (i za jeho života) v souladu s aktuálními potřebami Svazu komunistů Jugoslávie, a proto někdy mohly působit protichůdným dojemem. Byly takto

---

⁹⁰Např. JNA spremna da sačuva jedinstvenu Jugoslaviju. *Politika*, 22. I. 1990, str. 3, Armija se nikad neće odvajati od naroda. *Politika*, 24. XI 1989, str. 7, Za jugoslovensku narodnu armiju postoji samo Ustav SFRJ. *Politika*, 19. X. 1989, str. 6, Armija ne traži privilegovan tretman. *Oslobođenje*, 19. X. 1989, str. 3.

⁹¹JNA spremna da sačuva jedinstvenu Jugoslaviju. *Politika* 22. I. 1990, str. 3.

⁹²Đilasova podmetanja. *Oslobođenje*, 28. IX. 1989, str. 9, JNA spremna da sačuva jedinstvenu Jugoslaviju. *Politika* 22. I. 1990, str. 3.

⁹³Napadi na Tita nisu slučajni. *Vjesnik*, 5. X. 1989, str. 2.

interpretovány téměř vždy v ideové linii SKJ, bez ohledu na to, zda-li tomu tak bylo učiněno jeho samotným federálním vedením, nebo republikovými či oblastními organizacemi. Na konci roku 1989 toto již neplatilo. Tento jev nikoho již nepřekvapoval tak, jako tomu bylo v předchozích letech (tehdy různé strany reagovaly především se slovy potřeby dosažení jednoty a odsouzení oportunistů). Fakt, že bylo Titovo jméno využíváno jednotlivými politickými představiteli pro podporu vlastních protichůdných záměrů, autoři některých článků kritizovali. Kromě jednotlivých a spíše obecnějších kritik⁹⁴ na adresu Josipa Broze však bylo však důležitější využívání Titova jména pro jednotlivé národní programy. V předchozích letech nebyl národní prvek natolik silný, jako tomu bylo v případě roku 1989 a především jeho konce. Nikdy nebyl Tito tak jasně a jednoznačně v tisku spojován s politickou linií svazu komunistů jedné, konkrétní republiky.

Titův kult, stejně jako komunistická ideologie v jugoslávském pojetí, propadly. Nelze tvrdit, že by propadly zcela (jako tomu bylo například v případě pádu Nicolae Ceausesca v Rumunsku), nicméně už nelze mluvit o respektovaném kultu osobnosti, nebo o kultu osobnosti narušovaném jen občasnými útoky jednotlivců z řad nacionalistů, či emigrantů. Titův kult se během podzimu 1989 prakticky zhroutil. Za jeden z důkazů podporujících toto tvrzení mohou sloužit množící se spekulace, které se velmi rychle kolem osoby Josipa Broze Tita ve sledovaných denících vyrojily. Týkaly se míry jeho zapojení do politického dění v závěrečných letech jeho života, státního pohřbu, jeho osobního života.⁹⁵ Několikrát byly ze strany předních politických, či vojenských představitelů dementovány informace o tom, že by Tito byl pohřben v tajnosti,⁹⁶ nebo že v posledních letech svého života neměl už na jugoslávskou politiku prázdný vliv a byl jen loutkou v rukou výkonného byra. Jednalo se o události, které by byly nepřijatelné jak v socialistickém státě s autoritativní rolí jedné komunistické strany, tak ale i v jakékoliv jiné „západní“ zemi.

---

⁹⁴Např. Gojko Berić: Opkopljavanje Tita. Oslobođenje, 1. X 1989, str. 5.

⁹⁵Sporenja oko Tita. Oslobođenje, 20. XI 1989, str. 9, Joža Vlahović: Požurite u socijalizam, dok ga još ima, Panorama subotom. Vjesnik, 27. IX. 1989.

⁹⁶Dovoljno je bilo – TITO. Oslobođenje, 21. X 1989, str. 13, Zašto ćete Titovi saradnici? Oslobođenje, 26. X 1989, rubrika „iz zemlje“, str. 2, Povijest će presuditi. Vjesnik, 26. X. 1989, str. 9.

Tito a slovinsko-srbský spor o ústavní dodatky

Ačkoliv poslední kapitola mé práce začíná především aférou okolo Dušana Pekiće, která otevřela zcela nový pohled na osobnost Josipa Broze Tita, nebo spíš urychlila již do té doby běžící vývoj, nelze se nezmínit o „krizi“, kterou vyvolaly nové dodatky ke slovinské ústavě. Toto téma se na první pohled samozřejmě nezabývá ani historickými, ani ideologickými tématy. Tito zde byl s jistou frekvencí, ve srovnání s předchozími obdobími možná až marginální, citován, zmiňován a obecně uváděn. A to vždy v té souvislosti a tím způsobem, aby to odpovídalo požadovanému politickému stanovisku té, či oné strany.

Srbsko-slovinský spor o ústavní dodatky byl předzvěstí ještě většího střetu, který vyústil v „Mítink pravdy“ a ekonomickou blokádu Slovinska Srbskem v prosinci 1989. Mezi zářím a prosincem se však nachází co se do atmosféry vnímání společenských změn (po celé Evropě) ohromný rozdíl. Požadavky politických změn nebyly ze strany veřejnosti či nově se rodící politické opozice v září 1989 ještě natolik nesmlouvavé, jako tomu bylo na počátku zimy 1989/1990. Například konec monopolního postavení SKJ v jugoslávské společnosti byl stále předmětem diskuze, nikoliv hotovou věcí. Režim si tak mohl dovolit působit alespoň rámcově stabilním dojmem.⁹⁷ Proto se lze setkat sice s rétorikou agresivní, ostrou, ale nikoliv takovou, která by otevřela otázku samotné podstaty existence jugoslávského státu.

Podobně jako v případě srbsko-chorvatského sporu, o kterém se rozeřeji později, i srbsko-slovinský střet byl ukázkou toho, jak lze Titovy citáty a projevy využít pro potřeby aktuální situace. Tato práce sice se slovinským tiskem jako s materiálovou základnou nepracuje, nicméně podobné stanovisko jako slovinské předsednictvo zastávalo rovněž i to chorvatské (reagující na aktuální situaci prostřednictvím záhřebského deníku *Vjesnik*). Je proto zcela logické, že zatímco *Politika* uveřejnila především vyjádření člena předsednictva jugoslávského a předsedy srbského SUBNORu, že slovinské ústavní dodatky jsou

---

⁹⁷Jak jsem již uvedl v začátku této kapitoly, vývoj krize v Jugoslávii dospěl v této době již do takové fáze, že se ani *Oslobođenje*, ani *Vjesnik*, ani *Politika* nebály otevřít otázku „bourání společného státu“. Vždy to lze však sledovat pouze v rovině zamyšlení a možných varování. Nejednalo se o všelidovou mobilizaci v duchu například okamžiků vyhlášení stanného práva v Kosovu na přelomu února a března 1989. Tehdy se tato událost interpretovala otázkami, hrozí-li zemi rozpad, či snad občanská válka, a to přímo palcovými titulky u nejdůležitějších zpráv.

„nejhrubším útokem na Titovo dílo a jméno“,⁹⁸ *Vjesnik* naopak připomněl Titův projev z roku 1942, ve kterém zmínil, že jugoslávští komunisté se nezřekli a nezřeknou práva jednotlivých republik na sebeurčení, ba i odtržení.⁹⁹ Jako by tak jakýkoliv chorvatský (a potažmo i slovinský) případný požadavek větší samostatnosti byl ukázkou titovské praxe. Přitom v *Politice* lze ještě najít krátký sloupek, ve kterém se uvádí, že „Titovo dílo ničí nejvíce ti, kteří chtějí asymetrickou federaci“.¹⁰⁰ Asymetrickou federací se míní stav, ve kterém by Slovinsko a Chorvatsko byly „více samostatné“ jugoslávské republiky než zbývající čtyři.

V srbském případě je propojována rovina útoků na Tita (čehosi, co je negativně vnímáno v celé federaci) s rovinou Srbsku vlastního odporu k politickým změnám ve Slovinsku. Ba navíc je ještě zdůrazněno, že útoky na Titovo dílo jsou mnohem vážnější od útoků na pouhé jeho jméno. A za útok na Titovo dílo je právě považována demontáž jugoslávského socialismu na území SR Slovinsko. Nutno dodat, že k této demontáži politickou reformou ve Slovinsku a vytvořením systému více politických stran již v roce 1988 došlo.

Tita dávají ve sledovaných denících do souvislosti s novými slovinskými ústavními dodatky jen tři články (reakce *Politiky*, krátký sloupek v témže deníku a reakce *Vjesniku* z předchozího odstavce). Sarajevské *Oslobođenje* Titem v případě této krize neargumentuje vůbec. Marginální užití jména jugoslávského maršála je ovšem ve světle předchozích období (úpadku zájmu oficiální propagandou) ale zcela logické. Jaký význam argumentace Titem v případě srbsko-slovinského sporu měla?

Ze srbské strany se jedná o pokračování přístupu, aplikovaného vedením Svazu komunistů Srbska. Cílem jejího předáka, Slobodana Miloševiče, bylo zajistit si náklonnost titoisticky laděné, spíše starší části populace. V případě chorvatském (*Vjesnik*) je to pak pokus kritizovat srbské vedení jako takové. Sarajevské *Oslobođenje* se v této kauze pokouší být objektivním pozorovatelem, a proto se užívání Titova kultu víceméně vyhýbá. To lze vyčíst z faktu, že v září otisklo několik zpráv zmiňující protesty v srbských městech proti slovinským ústavním dodatkům, nicméně Titovo jméno v jejich souvislosti nebylo zmíněno ani jednou. Na rozdíl od chorvatských či srbských komunistů neměli ti bosenští žádnou potřebu se do tohoto sporu zapojovat. Naopak se snažili o to, aby se Titovo jméno politicky už nadále nevyužívalo.

---

⁹⁸ D. Bukumirović: Slovenački amandmani su najgrublji napad na Titovo delo. *Politika*, 6. X 1989, str. 11.

⁹⁹ Josip Vrhovec: Samoopredeljenje DA ili NE. *Vjesnik*, 17. IX 1989, str. 7.

¹⁰⁰ Titovo delo najviše ruše oni koji bi da uspostave asimetričnu federaciju. *Politika*, 7. X. str. 6.

Pekićovo vyjádření o čtyřčlenné komisi

Na konci měsíce září vypukla v Jugoslávii aféra okolo vyjádření armádního generála Dušana Pekiće. V atmosféře neustále přibývajících útoků na adresu Josipa Broze Tita totiž na setkání celojugoslávského SUBNORu 19. září 1989 Pekić prohlásil, že již za života jugoslávského vůdce existoval několikačlenný orgán, jehož cílem bylo „usnadnit Titovi řadu povinností“. V tomto orgánu se střídali významní jugoslávští komunisté (např. Kardelj, Bakarić, Žarković, Krajačić, Ljubičić, Koliševski, Mikulić), kteří později zastávali různé funkce ať už stranické, či státní. Komise dle Pekićova vyjádření pracovala „Titovým jménem“. Rozhodovala o tom, jaké informace se k jugoslávskému vůdci dostanou, či nikoliv. Bez jejího souhlasu navíc nemohl nikdo získat, či zastávat jakoukoliv klíčovou úlohu, nebo pozici.¹⁰¹

Toto vyjádření Dušana Pekiće na mě působí dojmem, že se jugoslávský generálplukovník pokoušel uklidnit již značně rozbouřenou situaci. Množství spekulací, které na adresu Tita přibývalo, neustále rostlo a na přelomu srpna a září už dosahovalo nebezpečné míry. Titův osobní život byl dlouhou dobu obestřen v jistých detailech tajemstvím, což spekulace a různá fantastická odhalení vytrvale přiživovalo. Celá řada osobností (v médiích se o nich mluví jako o Titových spolupracovnících či spolubojovnících) toho chtěla přirozeně využít pro prezentaci vlastních názorů a dosažení různých cílů. Informační vakuum, které okolo Tita samotného existovalo (jediným historikem, který se věnoval osobě Josipa Broze byl Vladimir Dedijer – opět jeho spolubojovník z dob partyzánského hnutí), vedlo k tomu, že takoví lidé měli zajištěnu značnou pozornost. V novinách lze proto najít texty, popisující různé etapy osobního života jugoslávského maršála. Šokující vyjádření odkazující k posledním Titovým letům ve světle těchto faktů působí dojmem, že Pekićovým cílem bylo nasytit čtenáře, kteří byli chtiví poznání dosud utajených skutečností o Titově životě. Zároveň by tak do budoucna byly znemožněny další dehonestace a propírání na jeho účet. Závěr, ke kterému měl na základě generálplukovníkova vyjádření posluchač/čtenář dojít, ale působí značně ukvapeně a zmateně.

Jugoslávský tisk se pokoušel různými způsoby generálplukovníkovo vyjádření tlumočit a vysvětlit.¹⁰² Nejvíce prostoru pro tato vyjádření získalo sarajevské *Oslobođenje*, které bylo na výpady vůči osobnosti Josipa Broze poměrně hodně citlivé. Namísto uklidnění situace

---

¹⁰¹Obrana Tita – Obrana revolucije. *Oslobođenje*, 20. IX. 1989, str. 3, U službi istine o Titu. *Oslobođenje*, 21. IX. str. 1.

se však paradoxně otevřel prostor pro ještě objemnější spekulace, než bylo kdy dříve běžné. Reakce byly rozporuplné: Zatímco na jedné straně se redakce hlavně *Oslobođenja* a také *Vjesniku* zvědavě ptaly, o co se vlastně jedná, jejich rubriky „ohlasy čtenářů“ plnily jedovaté články skalních titoistů, kteří považovali Pekićovo vyjádření za nehoráznost a otevřený útok. Lze se domnívat, že uvedené deníky neměly zájem kritizovat Pekiće přímo, ale prostřednictvím právě těchto ohlasů.

V následujících týdnech Pekiće některá jugoslávská média doslova pronásledovala.¹⁰³ V *Oslobođenju* bylo zveřejněno několik navazujících zpráv. Namísto toho, aby tak byly staré spekulace vyvráceny, objevily se nové – především představa Tita jako loutky v rukou jakési „komunistické byrokracie“. Pekić se proto ve svých článcích pokoušel dementovat řadu různých dezinterpretací, ke kterým čtenář po prvním z článků mohl velmi snadno dojít (a také došel).

Je příznačné, že nejintenzivněji kauzu reflektovalo sarajevské *Oslobođenje*. Jak jsem již několikrát uvedl, byla to právě Bosna a Hercegovina, kde se nejvíce¹⁰⁴ dbalo na titoistickou rétoriku. Kult Josipa Broze byl proto silný velmi dlouho a jakékoliv jeho narušení přirozeně vyvolávalo pozornost jak mezi komunisty, tak i v nejširší veřejnosti. Společnost byla navíc po několika skandálech (Agrokomerc, Neum, Kecmanović)¹⁰⁵ velmi citlivá na jakoukoliv další kauzu¹⁰⁶ a proto aféru okolo Pekiće sledovala poměrně pozorně. Psala o ní také i bělehradská *Politika*¹⁰⁷ (avšak mnohem méně). V případě záhřebského *Vjesniku* jsem zaznamenal reakci v jednom textu Joži Vlahoviće, která je součástí obširnějšího článku –

---

¹⁰²Neka Pekić imenuje „čtvorku“. *Oslobođenje*, 9. X. 1989, str. 3., „Blokada oko Tita“ - van pameti. *Oslobođenje*, 9. X. 1989, str. 3.

¹⁰³Soudě z množství zpráv, které se po zasedání SUBNORu poměrně rychle v *Oslobođenju* a *Politice* vyrojily a některých komentářů *Oslobođenja*, jako např.: „Vjerujemo, da je Dušan Pekić, general-pukovnik, narodni heroj, inače član Predsjedništva SO SUBNOR-a Jugoslavije juče bio najtraženija ličnost, bar što se novinara tiče. (U službi istine o Titu. *Oslobođenje*, 21. IX. 1989, str. 1.).

¹⁰⁴Komunistické vedení Bosny a Hercegoviny si bylo velmi dobře vědomo multietnického charakteru republiky a tomu přizpůsobovalo svoji politiku. Nelze se proto setkat s tím, že by ze strany SK BiH byly iniciovány jakékoliv agresivní výpady, jako tomu bylo v případě především SK Srbska, především tedy Slobodana Miloševiče (např. proti Ústavě z roku 1974). O Titově velice pozitivní úloze ve vztahu k Bosně a Hercegovině se zmínil i Raif Dizdarević ve svých pamětech (R. Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, Praha, 2002, str. 309).

¹⁰⁵Tyto skandály (tisk nekrytých směnek v případě Agrokomercu, pronájem luxusních vil v bosenském přístavu, skandál s uveřejněním tajných informací) vedly k deziluzi bosenské společnosti v průběhu konce 80. let a dobře posloužily jako munice pro „protibyrokratickou revoluci“ S. Miloševiče. Miloševič v nich viděl jen potvrzení svých kritik tehdejšího politického systému. (L. Hladký, *Bosenská otázka v 19. a 20. století*, Brno, 2005, str. 234).

¹⁰⁶Srov. L. Hladký, *Bosenská otázka v 19. a 20. století*, Brno, 2005, str. 238 – 239.

¹⁰⁷Četveročlana komisija vukla konce u ime Tita. *Politika*, 20. IX. 1989.

přichází hlavně ale až více než měsíc a půl poté, co aféra vypukla.¹⁰⁸ *Vjesnik* psal během září 1989 o útocích na Tita pouze obecně.

Existuje několik možných závěrů, ke kterým všichni pozorovatelé této kauzy došli. Tyto závěry se rovněž nabízejí, chceme-li celou záležitost lépe pochopit a porozumět jí. Ačkoliv jsou možná do jisté míry spekulativní, představují určité pohledy na kult Josipa Broze Tita, jeho obecné pojmání a především – dokládají míru nedůvěry mezi příslušníky jednotlivých národů v Bosně a Hercegovině na konci roku 1989. Nelze se jim proto nevěnovat.

První z nich považuje celý projev jen za další ze série útoků na „jméno i dílo“ Josipa Broze Tita. Jak jsem již uvedl, kritických hlasů na osobnost bývalého jugoslávského vůdce během celého roku přibývalo. Obviňování ze strany jeho bývalých spolupracovníků či některých členů strany nebyly v polovině roku 1989 výjimkou. Proto je logické očekávat, že v případě generála Pekiće se mohlo jednat o tento případ.

Afěru lze vidět také jako zoufalý tah jugoslávských komunistů očistit Titovo jméno od nepříliš populárních 70. let. Bylo jim totiž jasné, že pokud by veřejnost žádala otevřenou kritiku osoby Josipa Broze, jako první bude položena otázka ekonomicky nepříliš šťastné poslední dekády Titova vládnutí (v této souvislosti je třeba připomenout, že Slobodan Milošević v jednom z rozhovorů pro francouzský deník *Le Monde* označil Srby „nenáviděnou“ ústavu z roku 1974 jako dokument podepsaný starým Titem, který snad ani nevěděl, co dělá). Pokud byl totiž Josip Broz v posledních měsících kritizován, bylo tomu právě v souvislosti se 70. léty. Kdyby byl komunisty komunikován závěr, že za tyto přešlapy není odpovědný, bylo by jeho jméno očištěno. Ovšem za tu cenu, že v očích řady lidí bude hrát bývalý jugoslávský vůdce roli senilního starce, který si není vědom toho, co se v zemi děje. I to se pokoušel Pekić prostřednictvím deníku *Oslobođenje* později vyvrátit, což nasvědčuje např. titulek rozhovoru „Nismo izolovali Tita“ (Neizolovali jsme Tita).¹⁰⁹

Otevírá se pak ještě jedna možná interpretace, proč Pekić tuto zprávu vypustil veřejně. Pokud by rozhodnutí v oblastech ekonomických či státoprávních již nebyla považována za Titovo dílo, klesla by jejich váha. Většina jugoslávské společnosti si s Titem automaticky spojovala pouze to dobré a komunisté si tohoto faktoru byli vědomi. Svaz komunistů Jugoslávie (jak na celostátní, tak i na republikových úrovních) za „jménem i dílem“ Josipa Broze Tita samozřejmě stál (bez ohledu na to, jestli se jednalo o albánské „autonomisty“, Slobodana

¹⁰⁸Joža Vlahović: Požurite u socijalizam, dok ga još ima. *Vjesnik*. 27. XI. 1989, str. 1.

¹⁰⁹Nismo izolovali Tita. *Oslobođenje*, 9. X. 1989, str. 1

Miloševiče, nebo řadu chorvatských politiků).¹¹⁰ Závěr, že by Tito nebyl odpovědný například za ústavu z roku 1974, zákon o sdružené práci či enormní zahraniční dluh, by tak otevřel cestu k rychlejší změně všech těchto bodů a především ústavy. Také by podpořil srbský pohled na věc, tedy ten, že tato nejdelší ústava na světě je vlastně klíčovým viníkem celojugoslávské ekonomické, společenské a morální krize. K tomuto vidění celé kauzy okolo Pekićova vyjádření bych se proto přiklonil i já. Navíc sám generálplukovník ve svém vyjádření mimochodem uvádí, že k událostem tragickým pro další rozvoj SFRJ patří ony zmíněné body. Tedy ústava z roku 1974, zákon o sdružené práci, růst byrokracie a enormní zadlužení. Hned dva z těchto čtyř prvků, ač možná skutečných jugoslávských problémů, odkazují především na rétoriku a styl argumentace „protibyrokratické revoluce“ Slobodana Miloševiče a jeho příznivců. K těm Pekić, stejně jako nemalá část armády, patřil. S Titovým kultem tento politický styl efektivně a úspěšně pracoval a využíval jej pro vlastní cíle a záměry. Proto poslední ze tří závěrů navíc dobře vysvětluje i skutečný důvod pro ostrou kritiku na adresu Pekiće ze strany čtenářů, či autorů článků muslimské, nebo chorvatské národnosti.¹¹¹ V *Politice* kritizován otevřeně nebyl, v *Oslobođenju* nejvíce Pekiće napadali čtenáři, kteří byli právě národností Muslimové.

Představa, že „charismatický“ Tito, jehož rozhodnutí jsou vždy neoddiskutovatelná a vždy úspěšná a účinná, je jen loutkou v rukou jakýchsi byrokratů a nepřítelů charismatických komunistů byla snad vrcholem toho, co bychom mohli na začátku druhé poloviny roku 1989 označit za sice nepřijatelné, ještě však v jugoslávském¹¹² tisku v podobě běžného článku textu zveřejnitelné. Samozřejmě, že obraz Tita jako loutky v rukou druhých nevyvstal pouze v hlavách běžných lidí. Doslova (a již zcela nepřijatelně) jej ztvárnil slovinský kontroverzní časopis *Mladina*, a to hned na své titulní straně. Vyvolán tak byl automaticky další skandál. Opět to bylo sarajevské *Oslobođenje*, které proti tomuto napadání Tita vystoupilo nejostřeji – přetisklo karikaturu z aktuálního vydání časopisu a doplnilo ji vlastním článkem s názvem

---

¹¹⁰Je však samozřejmě jasné, že každý z této trojice si vykládal Titovo „dílo“ zcela jiným způsobem, tedy tak, aby ospravedlnilo jeho vlastní politiku. To však nemělo prázdný dopad na oficiální identifikaci té či oné osobnosti, či organizace s Titovým jménem.

¹¹¹V Jugoslávii konce roku 1989 byly již jednotlivé pohledy na celosvazovou situaci podle národů jasně vykrytalizované. Podle používaného slovníku a toho, na co klade čtenář důraz především (bratrství a jednota, rovnoprávnost národů, revoluční úloha, socialismus...), tak lze identifikovat národní program, se kterým se ztotožňují, eventuálně i přímo národnost.

¹¹²Míra toho, co bylo možné uveřejnit v novinách srbských, slovinských, či třeba bosenskohercegovinských není stejná. Nicméně z mého dlouhodobého sledování jugoslávského tisku, který je předmětem této práce, vyplývá, že toto příliš skandální není (ve srovnání například s některými texty *Mladiny*, či aférou Student).

„ilustrovaná urážka“.¹¹³ Spolu s další ilustrací (zastřeleným Slobodanem Miloševićem na den republiky 29. listopadu) ji pak okomentovalo jedním slovem – „ohavnosti“. Bělehradská *Politika* se naopak pokoušela plně v duchu představ srbského komunistického vedení vytěžit ze skandálu s Mladinou maximální možný politický kapitál. Označení celé krize za „fašismus na politické scéně“,¹¹⁴ poukazuje na snahu vyhrotit celou situaci. *Politika* navíc obvinila předsednictvo socialistické republiky Slovinsko, že *Mladina* představuje jeho oficiální politická stanoviska i program.

Narůstající srbsko-chorvatský spor

Srbsko-chorvatské vztahy byly pro existenci samotné Jugoslávie klíčové a jejich zhoršení vždy vedlo k vážnému ohrožení existence státu. Případný spor mezi Srby a Chorvaty, který by mohl být veden přímo jejich politickými reprezentanty (v našem případě srbským a chorvatským svazem komunistů), je proto možné vidět jako největší riziko pro zachování existence jednotného státu. Vliv SR Srbsko i SR Chorvatsko byl v Jugoslávii nemalý, ideová východiska Srbů i Chorvatů byla po dlouhou dobu všem známá. Již od vzniku Království SHS až po rozpad SFRJ byly pohledy obou národů na existenci společného státu rozdílné. Od roku 1974 byly pozice jak srbských, tak chorvatských představitelů víceméně jasně dané. Zatímco srbské vedení se spíše přiklánělo k unitaristickému modelu jugoslávského státu, chorvatští komunisté kladli důraz na rovnoprávnost jednotlivých jugoslávských národů, respektive republik a podporovali maximální možnou decentralizaci země. Reflexi těchto dvou přístupů lze sledovat v *Politice*, resp. *Vjesniku* víceméně po celou dobu, které se tato bakalářská práce věnuje. Bylo to něco, co se pro celou Jugoslávii považovalo za typické a komunistický režim nedovoloval, aby se oba pohledy dostaly do vážnějšího střetu a ohrozily existenci státu. Ke konci roku 1989 se ovšem situace začala zhoršovat. Miloševićův politický styl vyvolal vlnu vyměňování „ostřejších slov“, a to i z chorvatské strany. Jugoslávští politici opustili rétoriku obecných (možná i prázdných) proklamací, které byly typické pro předchozí období. Namísto toho se začali zabývat

---

¹¹³Ilustrovana uvreda. *Oslobođenje*, 28. X 1989, str. 4.

¹¹⁴Fašizam na sceni. *Politika*, 14. XI. 1989, str. 18.

konkrétními a aktuálními problémy. Hledání viníků za celou řadu dlouhodobých a palčivých problémů se začalo stále více přibližovat srbsko-chorvatské národnostní otázce, která tak postupně přestávala být tabu.¹¹⁵ Křehká rovnováha, kterou ustanovil titoistický režim, byla vážně narušena.

Titův kult v tomto střetu sehrál úlohu, která nebyla příliš vzdálena od srbsko-slovinského sporu o ústavní dodatky. Jak *Politika*, tak *Vjesnik* – každá na jedné straně barikády Tita při různých příležitostech a různými způsoby zmiňovali. Vždy tak činili s cílem poukázat na něho jako na osobnost, která za svého života podporovala to či ono stanovisko vhodné pro jednu, nebo druhou.

Mluvíme-li o již vygradované podobě otevřeného ideového střetu mezi srbskými a chorvatskými komunisty, pak se nejvíce článků na toto téma objevovalo ve *Vjesniku* a *Politice* během konce září a potom celého měsíce října 1989. Bylo možné se s nimi samozřejmě setkat již dříve (během jara 1989) a také později (především před začátkem 14. sjezdu SKJ). Během listopadu a prosince pak ustoupil tento střet do pozadí ve prospěch aktuálnějších témat. Srbové (z celé Jugoslávie) byli *Vjesnikem* obviňováni, že sestoupili z Titovy cesty.¹¹⁶ „Titova Jugoslávie“ byla na stránkách záhřebského deníku stavěna stále častěji do kontrastu s jakýmsi alternativním centralisticko-unitaristickým projektem, který představovala Miloševićova politika. Takový projekt samozřejmě nemohl být chorvatskými komunisty považován za titovský. Na srbské straně však byla situace podobná. Srbské komunistické vedení označovalo za kontrarevoluční a protititovský reformní přístup chorvatských (a slovinských) komunistů již po delší dobu. V porovnání s *Vjesnikem* však v prohlášeních na stránkách *Politiky* užívalo mnohem konfliktnějších výrazových prostředků. *Politika* zdůrazňovala, že se mnozí za Titem pouze skrývají, namísto aby konali v duchu odkazu jugoslávského maršála.¹¹⁷ Při té příležitosti je zajímavé povzdechnutí Ivici Račana, který v jednom z článků pro *Vjesnik* poznamenal, že je nepřijatelné politiku a zájmy jedné

---

¹¹⁵Právě významnost této otázky byla důvodem, proč nebyla v předchozích letech po dlouhou dobu vůbec otevírána. Raif Dizdarević ve svých pamětech (R. Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*, Praha, 2002, str. 208) zmiňuje, že situace v Chorvatsku byla dlouhodobě napjatá a mezi některými tituly již byly běžné slovní přestřelky. *Politika* se v této době například střefovala do záhřebského týdeníku *Danas*. *Vjesnik* se tématům spojeným s vztahy mezi Srby a Chorvaty po dlouhou dobu (až do poloviny roku 1989) příliš nevěnoval, a pokud ano, tak buď zmiňoval úspěšné příklady spolupráce krajinských Srbů s většinovým chorvatským obyvatelstvem, či mobilizoval proti výbušné rétorice Slobodana Miloševića. V druhé polovině roku 1989 však přechází do protiútoků a začíná používat vyhraněnou rétoriku namířenou proti Miloševićovi.

¹¹⁶Milan Jakšić: *Moneta za dvije strane*. *Vjesnik*, 7. X. 1989, str. 5.

¹¹⁷Prvoslav Ralić: *Titom protiv Srbije*. *Politika*, 27. X. 1989, str. 11.

z republik označit za titovské a druhé jako netitovské.¹¹⁸ Nepřímo tím směřoval na Miloševiče a Svaz komunistů Srbska.

Snaha zařadit 1. prosince za další jugoslávský státní svátek

Možná i trochu stranou stojí debata ohledně zřízení nového státního svátku, který měl připadnout na 1. prosince, tedy „den sjednocení“ (dan ujedinjenja), vznik první Jugoslávie. A to především i proto, že v jugoslávské realitě podzimu roku 1989 byla klíčovější jiná témata. Počátky diskuze lze vysledovat již v červenci 1988¹¹⁹ a postupně nabírala na významu (celkem dvakrát – vždy ke konci roku, když se blížil měsíc prosinec). Královskou Jugoslávii, která fungovala jako stát s de facto dominujícím srbským vlivem, vnímala historiografie SFRJ jako cosi negativního. Oficiální propagandě sloužila jako odstrašující případ, ve kterém se propojují především tři následující rysy: utlačování různých národů (především těch, které byly uznány za samostatné národy až v průběhu komunistického převzetí moci), bída a kapitalistické poměry. Den jejího vzniku lze proto jen těžko chápat jako datum, které by si jugoslávští komunisté chtěli připomínat. Všichni představitelé režimu (i ti srbští) po celá léta (až do roku 1988) proto tvrdili, že je dobře, že byla odstraněna (také i Titovou zásluhou). Tzv. „občanská“, nebo spíše „buržoazní“ společnost (građansko društvo) byla velmi často čtenářům prezentována jako ukázka špatných poměrů. Pokládána byla do jasného kontrastu s příchodem komunistické strany k moci, zavedením socialistického řádu a především federativního uspořádání. Důvody byly uváděny různé – marxistická interpretace dějin zde hodnotila nepříliš šťastnou realitou královské Jugoslávie.

Vezmeme-li kromě výše zmíněných věcí v úvahu fakt, že to byli především srbští komunisté, kteří nejostřeji kritizovali demokratizační proudy, rozbíhající se v západních částech SFRJ, je proto překvapivé, že právě srbské komunistické vedení začalo mít zájem o prosazení tohoto dne jako dalšího státního svátku, vedle např. 29. listopadu, dne republiky. Deník *Politika* uveřejnil několik článků a sloupků o významu tohoto dne. Při této příležitosti byly prezentovány důvody, proč je takový svátek titovský a také mnohé citáty bývalého jugoslávského vůdce, které 1. prosinec vyzdvihovaly. Bylo zdůrazněno, že Josip Broz veřejně

¹¹⁸Napadi na Tita nisu slučajni. Vjesnik, 5. XI. 1989, str. 2.

¹¹⁹Nema mesta ličnim interesima. Politika, 5. VII. 1988, str. 6.

prohlásil, že považuje den, kdy byli jižní Slované sjednoceni, za důležité datum.¹²⁰ Část jeho projevu, kterou *Politika* otiskla, však byla nepřiliš konkrétní a obecná. Nicméně – za Titova života se 1. prosinec jako státní svátek rozhodně neslavil.

Odezva na takové myšlenky byla v atmosféře značně zhoršených vztahů mezi jednotlivými jugoslávskými národy a menšinami (pro uvedenou dobu se domnívám je kritérium národnostní možná již mnohem výstižnější, než republikové)¹²¹ razantní. První se ozvali političtí představitelé SR Makedonie,¹²² kteří tuto záležitost považovali za naprosto nepřijatelnou.¹²³ Ze strany chorvatské i bosenské byly reakce rovněž odmítavé – tamní političtí představitelé svorně prohlašovali, že je nepřijatelné tento den slavit jako státní svátek. Například chorvatský komunista Josip Vrhovec zdůraznil ve svém sloupku z *Oslobođenja* poloviny prosince 1989 zajímavé tvrzení, že by si za Titova života navrhnout tento den na státní svátek nikdo v celé Jugoslávii nedovolil. I přesto ovšem *Politika* kontrovala s tím, že sám Tito den sjednocení považoval za významný, a že jeho iniciátoři byli nejpokrokovější lidé své doby. Citován byl například jeho projev z 5. sjezdu SKJ.¹²⁴

Je nezbytné také dodat, že se „rehabilitace“ královské Jugoslávie v srbském prostředí projevovala i řadou jiných rysů. Stále více a otevřeněji se mluvílo například o událostech na srbské frontě za první světové války (v *Politice* se v průběhu roku 1989 postupně zvyšoval počet článků, které se tomuto tématu věnovaly). Během srbského Dne Povstání je byl *Politice* věnován stejný prostor jak článkům o veteránech z druhé, tak ale i z první světové války. Něco takového by bylo v předcházejících letech zcela nepřijatelné.

---

¹²⁰Za Tita, stvaranje Jugoslavije 1918. bio je progresivan čin. *Politika*, 26. X. 1989, str. 8.

¹²¹Po dlouhou dobu se nelze setkat ani v *Oslobođenju*, ani v *Politice*, ani ve *Vjesniku* s tím, že by nějaký „národ“ zastával konkrétní stanovisko. Postupně se však tato situace začala po příchodu Slobodana Miloševiče do čela Svazu komunistů Srbska měnit. Obyvatelstvo se stále častěji začalo ztotožňovat s pozicemi politických předáků konkrétní republiky; nejvíce samozřejmě v Srbové v Srbsku, Chorvatsku a Bosně a Hercegovině. Muslimské a chorvatské obyvatelstvo bylo následně zmobilizováno podobným způsobem také.

¹²²Napadi na Tita, atak na Jugoslaviju. *Oslobođenje*, 18. X. 1989, str. 2.

¹²³Královská Jugoslávie neuznávala existenci makedonské národnosti. Tehdejší vláda iniciovala rozsáhlý proces posrbšťování místního obyvatelstva; měnila jména lidí tak, aby zněla více srbsky, kladla důraz na školství výhradně v srbském jazyce a vysílala do oblasti dnešní Republiky Makedonie srbské kolonisty.

¹²⁴Za Tita, stvaranje Jugoslavije 1918. bio je progresivan čin. *Politika*, 26. X. 1989, str. 8.

Pád východoevropských komunistických režimů - další důvod pro výpady vůči Josipu Brozovi

Kolaps komunistických režimů ve východní Evropě byl jugoslávským tiskem poměrně pečlivě sledován. Jediný deník, který se tomuto tématu nevěnoval příliš podrobně, byl chorvatský *Vjesnik*. Sarajevské *Oslobođenje* (především) a také bělehradská *Politika* přinášely každodenně poměrně rozsáhlé zprávy o tom, co se ve východním bloku každý den odehrávalo.

Lze se domnívat, že jugoslávští komunisté byli vývojem v zemích východní Evropy zaskočeni a znepokojeni¹²⁵, přestože tomu pohled prezentovaný *Vjesnikem*, *Oslobođenjem*, či *Politikou* nenasvědčuje. Četné zprávy na stránkách tří zmiňovaných titulů v inkriminované době působí dojmem, že je komunistická moc ve východním Německu, Československu, Maďarsku, Polsku, Rumunsku a Bulharsku u konce s dechem, nicméně Jugoslávie samotné jako by se tento problém netýkal. A to i přesto, že *Oslobođenje* či *Vjesnik* uveřejnily krátké zprávy zahraničních agentur, kde se psalo o tom, jak je Jugoslávie jako taková zemí těsně před rozpadem. Tyto závěry však odkazovaly především na situaci v oblasti mezietnických vztahů, než na společensko-ekonomický vývoj země. Ve *Vjesniku* byla například v prosinci 1989 uveřejněna mapa Evropy pro rok 2000, která počítala s vytvořením velkého Srbska, samostatného Chorvatska, či Slovinska. I to však zůstalo bez jakékoliv reakce, či odezvy.¹²⁶ Nemluví se totiž o tom, mají-li být tyto státy socialistické, či nikoliv. Projevy představitelů jugoslávského režimu působily ve sledovaném tisku velice sebevědomým dojmem. Lze se domnívat, že se neobávali ztráty moci ze dvou důvodů: jednak byl jejich režim odlišný od východoevropských zemí, jednak neexistovalo silné disidentské hnutí¹²⁷, které by bylo

---

¹²⁵Toto znepokojení lze vyčíst především z toho, jaké politické termíny a jak rychle se uplatnily v oblasti politické propagandy a agitace v období těsně před 14. sjezdem Svazu komunistů Jugoslávie. Podrobněji jsem se jim věnoval v poslední podkapitole.

¹²⁶Vizija Evrope 2000. godine. *Vjesnik* 11. XI. 1989, str. 7.

¹²⁷Hlavní kritici monopolu komunistické strany a disidenti samozřejmě existovali, ve srovnání s některými zeměmi východní Evropy (např. Československem, nebo Polskem) se však jednalo o jednotlivce. Neexistovaly rozsáhlé struktury (Charta 77, Solidarita), které by mohly zastupovat zájmy široké veřejnosti. Pokud takové organizace existovaly, měly spíše charakter nacionalistický (např. společenství Svatého Sávy) a byly především velmi marginální.

na Západě respektováno a mocenský monopol jugoslávských komunistů permanentně ohrožovalo.

Výše zmíněný přístup médií může tedy vyvolávat řadu otázek. V souvislosti s kultem Josipa Broze Tita především vyvstává ta, zda-li je již přípustné jugoslávského vůdce veřejně zavrhnout, či nikoliv. Ze sledování frekvence článků o Josipu Brozu Titovi, jejich obsahu a výběru autorů lze vidět – avšak bohužel ne příliš zřejmě – souvislost mezi požadavkem otevřeně hodnotit (a kritizovat) osobnost Josipa Broze Tita a společensko-politickými změnami v zemích střední a východní Evropy.

Ostrá kritika na adresu jugoslávských komunistů, stojících neochvějně stále ještě za Josipem Brozem, vyšla v sarajevském deníku *Oslobođenje* v rubrice *Deník čtenáře* 20. listopadu. Byla to přetištěná část článku ze srbského publicistického časopisu NIN. Autor nabídl zajímavé srovnání: Zatímco v Sovětském svazu je rozvíjena politika Glasnosti, ve východním Německu došlo ke svržení Berlínské zdi a v Bulharsku byl z vrcholných funkcí odstraněn Todor Živkov, v Jugoslávii se pouze vedou diskuze. „Debatní kroužek“ (pričaonica) však vykresloval v kafkovských barvách: Zmínil spekulace okolo osobního života bývalé hlavy státu či uvedl příklady až absurdního vyzdvihování Titova kultu: návrhy na udělení dalších hrdinských titulů. Pokládá otázku, jestli by snad nebylo lepší změnit název Jugoslávie na Titoslávii. Absurditu ochrany „Titova jména a díla“ dovedl autor do krajnosti, když se zeptal, co je hlavní devizou Jugoslávie v integrující se Evropě. Sarkasticky dodal, že to jsou zasedání SKJ, na kterých se diskutuje o ochraně „jména a díla“ Josipa Broze Tita.¹²⁸

Výše uvedený článek je jedním z mála, které se Josipu Brozu Titovi na podzim 1989 věnovaly,¹²⁹ a to ještě v souvislosti s politickými změnami východní Evropy. Konfrontace jugoslávské reality se západoevropskou však začala být na stránkách novin stále častější. Srovnání ekonomicky silného Západu a hospodářsky zbídačeného jugoslávského státu se přímo nabízelo, stejně jako automatické zavrnutí všeho, co tento „zkrachovalý“ stát ztotožňovalo. Tedy i osobnosti Josipa Broze Tita. To již bylo jen krůček od závěrů, které se

---

¹²⁸Sporenja oko Tita, *Oslobođenje*. 20 XI. 1989, str. 9.

¹²⁹V listopadu 1989 vyšlo jak ve *Vjesniku*, tak *Oslobođenju*, či *Politice* více článků, zmiňujících osobnost bývalého jugoslávského vůdce, než tomu bylo v případě prosince téhož roku. V Jugoslávii se totiž během prosince odehrála řada poměrně významných událostí. Na připomínání si jugoslávského maršála tak již nezbyval v tisku prostor. V případě srbském to byla především ekonomická blokáda Slovinska, v případě dalších republik se témata článků soustředila na přípravu na nadcházející 14. sjezd Svazu komunistů Jugoslávie. Na mezinárodní scéně je pak nezbytné mít na paměti i řadu poměrně přelomových rozhodnutí v hroutícím se Východním bloku.

během podzimu 1989 nenápadně objevovaly, a které zcela vyplynou na povrch během přelomu let 1989 a 1990, tedy rázného odsouzení osobnosti bývalé jugoslávské hlavy státu.

Začátek politických a společenských změn východní Evropy byl v jugoslávském tisku pojat spíše jako jeden z projevů měnícího a integrujícího se světa, než jako konec komunistického bloku jako takového. I přesto se ukazuje, že dopad na domácí scénu a především mocenský monopol Svazu komunistů Jugoslávie byl vskutku drtivý. Otevřeně se začalo diskutovat o politické pluralitě.¹³⁰

Tito jako munice srbsko-slovinského sporu

Jak již bylo uvedeno v kapitole o srbsko-slovinském sporu o ústavní dodatky, panovalo mezi politickými představiteli, společenskou a kulturní elitou Srbska a Slovinska postupně se zvyšující napětí. To trvalo již řadu měsíců až let¹³¹ a vyvrcholilo 1. prosince 1989 tzv. „Mítinkem pravdy“ a následnou ekonomickou blokádou mezi Srbskem a Slovinskem. Srbští komunisté vedení Slobodanem Miloševićem se pokusili využít známé a účinné zbraně z časů protibyrokratické revoluce, tedy organizovaných masových mítinků. Občanské sdružení Božur na den 1. prosince 1989 (výročí dne Sjednocení – vzniku Království Srbů, Chorvatů a Slovinců) ohlásilo demonstraci na jednom z náměstí v centru Lublaně. Deník *Politika* o něm informoval jako o manifestaci jugoslávských idejí. Slovinské politické vedení však velice rychle pochopilo, že se chystá podobný scénář, jaký byl uplatněn v Novém Sadu v říjnu 1988 a v Podgorici v lednu 1989 a shromáždění nepovolilo. Chorvatští představitelé navíc znemožnili tranzit Srbům a Černohorcům, kteří chtěli odcestovat do Lublaně. Nakonec se tak na místě shromáždilo okolo padesáti až sta lidí. Mnohé z nich slovinská milice po krátké době pozatýkala.

Srbské komunistické vedení reagovalo na celou záležitost ostrým protestem a bezprecedentním krokem – ekonomickým bojkotem slovinského zboží.¹³² V *Politice* byla zahájena ostrá kampaň proti Slovinsku a jeho politickým představitelům. Sarajevské

---

¹³⁰Ne bojimo se političke utakmice. Oslobođenje, 9 XII. 1989, str. 1.

¹³¹Již v roce 1987 přerušil srbský svaz spisovatelů kontakty se svým slovinským protějškem, což vedlo k rozpadu Jugoslávského svazu spisovatelů. Následovaly politické změny ve Slovinsku, které byly nezdědky označovány srbským komunistickým vedením jako kontrarevoluční akt. Jejich vyvrcholením bylo prosazení dodatku slovinské ústavy na konci léta 1989, které vyvolalo rovněž vlnu negativních reakcí ze srbské strany.

¹³²Právě tímto krokem byl zahájen rozpad jednotného jugoslávského ekonomického prostoru a trhu. Podobný bojkot bude v dalším roce uplatněn také v případě Chorvatska.

Oslobođenje a záhřebský *Vjesnik* o události sice informovaly, nikoliv ovšem tak dramaticky a rozsáhle, jako *Politika*.

Srbsko-slovinský spor je další celojugoslávskou událostí, v jejíž souvislosti nebyl ve sledovaném tisku Tito nápadněji zmiňován. Pouze v *Politice* se bylo možné setkat s několika kratšími články, které vnímaly aktuální události jako slovinský útok na titovskou (či AVNOJskou) Jugoslávii. V případě *Vjesniku* vyšel jeden článek Josipa Vrhovce, který však paradoxně končil podobnými nebo až stejnými závěry, jako *Politika*. Pouze s tím rozdílem, že se strany vyměnily. Celou aféru viděl jako srbský útok a nikoliv jako slovinský úder na samotné základy Titovské a AVNOJské Jugoslávie. Lze se tak setkat s podobným přístupem, jako v březnu 1989 u bělehradské *Politiky*.¹³³

V porovnání s krizí okolo dodatků slovinské ústavy, která vypukla v září 1989, byla frekvence textů, které by mohly být předmětem zkoumání této bakalářské práce mnohem nižší. Zcela chyběly úryvky z Titových citátů, které by měly podpořit to, či ono stanovisko. Jugoslávský maršál byl připomínán méně nápadně, jeho jméno zcela zmizelo z nadpisů jednotlivých článků. Rozdíl mezi zářijovým a prosincovým přístupem se však může v dlouhodobém srovnání jevit spíše jako marginální. Vezmeme-li v úvahu fakt, že zatímco v tomto případě je nezbytné pozorovat úbytek sledovaného textu v řádu jednotek článků, ještě v letech 1987 a 1988 bylo Titovo jméno zmíněno při různých příležitostech (především ceremoniálních) více než padesátkrát.

Je možné si položit otázku, proč tomu tak bylo. Prosinec 1989 byl především měsícem, kdy teprve začínaly dozrávat dramatické společensko-politické změny ve východním bloku. Jak jsem již uvedl dříve, měly poměrně výrazný dopad na jugoslávský režim. Předně vedly k tomu, že kritika Josipa Broze přestala být tabu. Lze se domnívat, že i jugoslávskou společnost zasáhla vlna euforie podobná té, která byla typická pro východní Evropu. V západní části federace se jednalo o živelný vznik nových demokratických stran (které např. *Vjesnik* příliš nereflektuje) a sny o evropské integraci, v té východní pak pokračující nadšení z politiky Slobodana Miloševiče. V obou případech se pouze potvrdilo, že Tito již nebyl vhodnou osobností, která by mohla upoutat pozornost čtenáře a podtrhnout důležitost

---

¹³³Tehdy předsednictvo SFRJ vyhlásilo na nátlak několikasettisícového shromáždění před budovou svazové skupštiny mimořádný stav pro SAP Kosovo. Schválilo také nasazení ozbrojených sil pro potlačení protestů albánských horníků. Zatímco srbští demonstranti před budovou svazové skupštiny vykřikovali, že se brání Titova Jugoslávie, slovinští protestující před Cankarovým domem v Lublani oznámili, že se Titova Jugoslávie ničí.

nějakého konkrétního sdělení. Tento fakt se projevil již v únoru 1989 během kosovské krize, nyní však byl mnohem nápadnější.

Pozice Titova kultu v hledání „demokratického socialismu“ do 14. sjezdu SKJ

Jugoslávští komunisté si byli poměrně dobře vědomi toho, že systém, který víceméně fungoval v jejich zemi po desetiletí, se ideově,¹³⁴ prakticky,¹³⁵ i ekonomicky¹³⁶ přežil. O budoucnosti mocenského monopolu Svazu komunistů Jugoslávie se debatovalo jak ve *Vjesniku*, tak i v *Politice* či *Oslobođenju* v podstatě po celý rok 1989. Stále jasněji vyplývala na povrch skutečnost, že komunistické režimy nemohou v měnícím se světě obstát a pokud ano, tak jedině za cenu drastických změn. Diskuze víceméně směřovala ke dvěma protikladným pozicím. Zatímco svazy komunistů Slovinska a Chorvatska přistupovaly k myšlence politického pluralismu vstřícně, srbské komunisty před ním varovali.

Stejně jako v případě dřívějších dob bylo možné i nyní sledovat v jugoslávských denících jistý posun v oblasti užívané terminologie. V protikladu stála hesla pozitivně vnímaná (prosazovaná nositeli reformy – ať už skutečnými či domnělými) v kontrastu s hesly negativními, představujícími „staré pořádky“. Mezi první uvedená patřil např. „politický pluralismus“, či „demokratický socialismus“. K negativním pak „stalinismus“, nebo „autoritativní socialismus“. Obě dvě hesla, která odkazovala na socialistické státní zřízení, byla poměrně zajímavými konstrukty vládnoucí strany (na federální úrovni), pokoušející se tímto zoufale zachránit svoji vlastní pozici. Že vskutku zoufale dokládá i fakt, že se přijetí myšlenky politického pluralismu až do posledního možného okamžiku bránila.¹³⁷

¹³⁴ Po revolucích ve střední a východní Evropě bylo jasné, že komunistická ideologie nemůže být atraktivní již v podstatě pro nikoho, neboť společnost žádala jasné změny směrem k demokratickému státnímu zřízení, představované systémem soutěže více politických stran.

¹³⁵ Jugoslávský politický systém byl v průběhu 80. let v provádění jakýchkoliv řešení stále méně efektivní. Neustálé spory ohledně kompetencí federální, republikových a oblastních úrovní vedly k tomu, že rázná rozhodnutí nebyla přijímána a ta, která byla prosazována, se ukazovala jako neúčinná. Náročně dlouhodobým kompromisům chyběla odvážnost, neboť musely uspokojit spoustu různých stran.

¹³⁶ Ekonomická situace Jugoslávie byla na konci roku 1989 tristní. V zemi rostla nezaměstnanost, inflace dosahovala závratné výše a neustálé diskuze o reformách nenesly v podstatě žádný významnější úspěch. Na konci roku 1988 se navíc myšlenka ekonomické reformy zablokovala.

¹³⁷ V podstatě celý podzim 1989 se reforma politického systému v Jugoslávii točila – z pohledu SKJ – okolo myšlenky jakéhosi „pluralitního systému bez politických stran“ (V. Goati, Smisao jugoslovenskog pluralističkog šoka, Beograd, 1989, str. 14-18). Nicméně, události na konci roku 1989 byly natolik významným přelomem, že tato značně obskurní myšlenka nebyla nakonec realizována. Ještě před 14. sjezdem navíc začaly být po celé

Je třeba si položit otázku, kde se v tomto nově, narychlo, avšak úspěšně vytvořeném spektru nalézá sám Tito a jeho kult. Provedený průzkum vydání novin z přelomu let 1989 a 1990 ukázal, že se nyní Tito ocitá – ačkoliv to není komunikováno příliš otevřeně a nápadně – na straně negativní. Bývá spojován s autoritativním socialismem, padesátými léty, obecně obdobím, které je stále barvitěji (v negativním slova smyslu) popisováno především *Vjesnikem* a méně také *Oslobodjenjem*. Bělehradská *Politika*, ač se rovněž drží slovníku, který jsem již výše popsal, se zabývá jinými tématy.

V kritice na adresu jugoslávského maršála nastal oproti listopadu 1989 významný posun. Tito byl kritizován za své metody práce a politický přístup k řešení problémů (který je označován jako stalinistický). Pozice kritiků vycházely z ideového rámce západní demokratické společnosti (nebo alespoň toho, co si mohla tehdejší jugoslávská společnost pod tímto rámcem představit).

Na konci roku 1989 začala ve *Vjesniku* vycházet jednou týdně série článků s názvem „Byli jsme stalinisté?“ (Jesmo-li bili stalinisti), která se zabývala celou řadou politických i jiných událostí a rozhodnutí (dříve tabuizovaných) z dob přelomu 40. a 50. let. Kritizovány byly například tzv. politické továrny,¹³⁸ otevřeno pak také téma vězeňského tábora Goli Otok. Překvapivě se již méně diskutovalo o Titově roli v letech sedmdesátých, tématu, probíraném v podstatě po celý rok 1989. K němu se v jednom sloupku vrátil pouze filozof Gajo Petrović, který veřejně obvinil Tita a SKJ z toho, co se v zemi za posledních 20 let událo.¹³⁹

Rigidní titoisté však bránili jméno Josipa Broze i přes očividné zhroucení komunistických režimů ve východní Evropě a dramatické změny na domácí politické scéně.¹⁴⁰ V případě komunistů chorvatských (jejichž názory otiskl chorvatský *Vjesnik*) se jednalo o opakování stále stejného scénáře: vyzdvihování Titových zásluh a odmítání každodenních útoků na jeho

---

Jugoslávii zakládány (až živelně) nové politické strany, bez ohledu na to, zda-li mohou podle zákona existovat, či nikoliv.

¹³⁸V dobách obav ze sovětské invaze přehodnotila Jugoslávie během tzv. prvního pětiletého plánu koncepci hospodářského rozvoje. Řada nově budovaných průmyslových závodů byla přemístěna do oblastí, kde se nenacházela odpovídající dopravní, či jiná infrastruktura, například do Bosny a Hercegoviny a Černé Hory. Oficiálně tomu mělo být ze strategických důvodů (aby se jich Sověti snadno nezmocnili), mnohdy však byly tyto závody budovány na politickou objednávku bývalých partyzánů. Partyzánské hnutí bylo nejpočetněji zastoupeno právě ve zmíněných regionech. Továrny byly v následujících letech prodělečné a mnohé z nich musely být uzavřeny, což stálo jugoslávský stát nemalé peníze.

¹³⁹Gajo Petrović: Uloga Tita, vođstva SKJ i naroda. *Vjesnik*, 17. I. 1990, str. 5.

¹⁴⁰Mezi některé z těchto dramatických změn patří například: zakládání nových politických stran, svoboda shromažďování, právo na tajné volby, nebo též ekonomické změny pod vedením nového premiéra Ante Markoviće, které uvedly do praxe mnohé z dosud zavrhaných tržních principů.

„jméno a dílo“.¹⁴¹ Ze srbské strany (*Politika*) spíše zaznívala slova o úloze SKJ v jugoslávské společnosti, spíše než o Titovi.

V Bosně a Hercegovině si byli tamní političtí představitelé vědomi faktu, že je bývalý jugoslávský vůdce osobností, které mohou již jen stěží vrátit původní váhu a význam. Vsadili proto na reformní rétoriku. Tita ze svého programu ani nevypustili, ani ho přehnaně nehájili. Zkusili jiný přístup. Tak například na konci listopadu 1989 vyšel v *Oslobođenju* článek, který shrnul rozpravu předsednictva SSRN BiH. Výsledek diskuze byl jasný – Titova historická doba je sice překonaná, nicméně mnohé jeho přínosy jugoslávské politice (s tím, že nebyly žádné uvedeny) musí i nadále zůstat v platnosti. Za nepřijatelné je třeba označit jakékoliv vyčleňování Tita z jeho vlastní epochy.¹⁴² O Titovi by tedy bylo možné mluvit jen v souvislosti s jeho dobou, nikoliv v souvislosti s aktuálními událostmi. Tím se otevírala cesta k tomu, aby se zamezilo doslovnému „chytání za slovo“ a Titovy výroky byly zneužívány kýmkoliv, stejně jako stále populárnější poukazování na to, že jak Tito, tak AVNOJ se nedostali do čela státu na základě některého z legálních principů převzetí moci.¹⁴³ Komunisté chtěli prostě zdůraznit to, že minulost patří minulosti a není žádoucí ji podrobněji rozebírat. Zároveň se tím ale zbavili možnosti „argumentovat Titem“ pro aktuální potřeby – ale to by již vzhledem k vývoji situace už dávno nemělo smysl.¹⁴⁴

Nemalou reakci jugoslávských deníků (především sarajevského *Oslobođenja*, méně pak záhřebského *Vjesniku*) vzbudila petice obyvatel tehdejšího Titogradu (dnes Podgorici) v Černé Hoře, ve které se žádalo o návrat k původnímu názvu města. Signatářům petice (především osobnostem společenského života¹⁴⁵ – zmíněni byli například Ranko Jovović, Budimir Dubak, či Radomir Uljarević)¹⁴⁶ tisk vyhradil nemalý prostor pro prezentaci důvodů pro změnu názvu města. Položili například jednoduchou otázku: Pokud má každá z republik, či autonomních oblastí Jugoslávie po jednom „Titově“ městě, znamená to snad, že ostatní města nejsou Titova? Žádali, aby se občané sami vyjádřili k tomu, v jakém městě chtějí žít. Jako protiváha těchto hlasů se objevila nejkonzervativnější mocenská a ideová složka ve státě – armáda a Svaz veteránů partyzánského boje (SUBNOR). Ti varovali, že se pod heslem

¹⁴¹Např. Todo Kurtović: Jedan dan 10. kongresa SKJ. *Vjesnik*, 10. I. 1990, str. 5, Leon Geršković: Tri pouke 1968. godine. *Vjesnik*, 11. I. 1990, str. 5, Jakov Blažević: Jedan dan za čitav život. *Vjesnik*, 17. I. 1990, str. 5.

¹⁴²Tito je izrastao iz jugoslovenske stvarnosti. *Oslobođenje*, 24. XI. 1989, str. 3.

¹⁴³Tamara Indik-Mali: Tito kao žrtva nemorala. *Vjesnik*, 27. XI. 1989, str. 1.

¹⁴⁴Jak jsem již poukázal v kapitole o kosovské krizi, argumentace Titem nebyla pro jugoslávské komunisty vhodná již na začátku roku 1989. O rok později zůstala situace samozřejmě stejná.

¹⁴⁵Titograd po zakonu. *Oslobođenje*, 10. I. 1990, str. 3.

¹⁴⁶Podgorica, opet!? *Vjesnik*, 12. I. 1990, str. 9.

budování demokratické společnosti skrývá kdekdo, včetně lidí, kteří mají zájem škodit samotné Jugoslávii.¹⁴⁷

Zcela mimo to, jak byl Tito přijímán *Oslobođenjem*, potažmo *Vjesnikom*, stojí bělehradský deník *Politika*. Uvádím ji zde až na konci, protože se ukazuje, že se od obou dvou dříve uvedených novinových titulů liší. *Politika* pokračuje v rétorice, která byla typická pro předchozí období. I ta ovšem přijímá nová hesla, rychle se uplatnivší v jugoslávské realitě. I ona proto píše o pluralitě stran, demokratickém socialismu, či připomíná stalinistickou éru, a to v negativním slova smyslu. Tomu se však vyhnout nemohla, vzhledem k tomu, že zmíněná spojení a přístup přijali i čelní politici na federální úrovni.¹⁴⁸ O Titovi samotném během prosince 1989 a ledna 1990 žádný text v *Politice* nevyšel, nicméně stále byl připomínán (stejně jako např. AVNOJ) jako jeden ze základních atributů samotného státu. Pokud se tedy psalo o Jugoslávii, psalo se často o titovské Jugoslávii, či o Jugoslávii pod vedením Josipa Broze. Samozřejmě pouze tehdy, bylo-li to tehdejším politickým vedením potřebné (probíhající společensko-politické změny ve Slovinsku,¹⁴⁹ vyjádření armády ohledně obrany celistvosti státu).¹⁵⁰

---

¹⁴⁷Borci su za Titograd. *Oslobođenje*, 17. I. 1990, str. 5.

¹⁴⁸Za Jugoslaviju i demokratski socijalizam. *Politika*, 19. I. 1990, str. 1.

¹⁴⁹Fakin napada AVNOJ. *Politika*, 15. I. 1990, str. 6.

¹⁵⁰JNA spremna da sačuva Jugoslaviju. *Politika*, 22. I. 1990, str. 3.

Závěr

Jsem si vědom, že v pěti kapitolách, které srovnávají přístup zmíněných tří deníků k osobě jugoslávského maršála jsem nabídl velmi rozdílné závěry. To je způsobeno tím, že se jednak vnímání Titova kultu značně měnilo, jednak i tím, že se měnilo množství pozornosti, které mu jednotlivé deníky věnovaly. Aby bylo možné vnímání kultu lépe popsat, definoval jsem dva přístupy k Josipu Brozovi (Tito jako hrdina versus Tito jako předmět kritiky). První z nich je možné rozdělit na několik pohledů: konzervativně-komunistický pohled, hrdinský nekomunistický pohled a politický pohled, druhý pak na faktický pohled a kritický pohled. Tyto abstraktní entity jsem dále srovnával s tím, jak se vyvíjel styl psaní jednotlivých deníků. Tím jsem je mohl zasadit do časového rámce; identifikovat, kdy konkrétní pohled v sledovaném deníku převládl a kdy byl vystřídán jiným.

První kapitulu této práce jsem koncipoval především jako deskriptivní. Jejím cílem bylo seznámit čtenáře s praxí, která byla v jugoslávském tisku v roce 1986 běžná. Uvedl jsem proto řadu příkladů, v jakých souvislostech byl Tito zmiňován a jakým způsobem. Vzhledem k tomu, že v roce 1986 nebylo možné ve sledovaném tisku mluvit o významnějších rozdílech mezi jednotlivými tituly, nebylo ani nikterak složité tento rys upřednostnit. První kapitulu jsem proto koncipoval jako výchozí bod; dva následující celky na ni v menší, či větší míře odkazují.

V druhé kapitole, ve které jsem analyzoval styl psaní *Politiky*, *Vjesniku* a *Oslobođenja* v roce 1987 jsem již učinil srovnání s rokem předchozím. Články, které vyšly ve sledovaných denících v obou letech jsem mezi sebou porovnal a seřadil podle toho, jaké rysy v nich převažují. Na základě vysledovaného posunu mezi oběma lety jsem představil a podrobně definoval hrdinský nekomunistický pohled na Tita. Dospěl jsem k závěru, že zatímco *Vjesnik* a *Oslobođenje* hledají pro Tita jakousi „nad-ideologickou platnost“, deník *Politika* rozvíjí metody aplikace kultu Josipa Broze k prosazování politických cílů. Rok 1987 je klíčovým bodem, ve kterém se ideové pozice *Oslobođenja* a *Vjesniku* na straně jedné a *Politiky*

na straně druhé začaly rozcházet. Tento rozdíl se – jak se ukázalo – s odstupem let bude stále ještě prohlubovat.

Třetí kapitola se věnuje roku 1988 a spadá pod ni také leden 1989. Je to období rozsáhlé apatie a rostoucího nezájmu o osobnost Josipa Broze, které vyvrcholilo ve všech republikách. Podle analyzovaného tisku se nabízí závěr, že tomu tak bylo nejvíce nejvíce v Srbsku (*Politika* psala o Titovi nejméně; maximum jsem zaznamenal na přelomu zimy 1988/1989 a jara). Lze se setkat s pokusy méně hodnotit osobnost Josipa Broze a více se soustředit na fakta ohledně jeho života.

Ve čtvrté a páté kapitole jsem se musel vypořádat s následky změn, kterými prošel jugoslávský tisk v roce 1988. Úpadek zájmu o Tita vedl k tomu, že pro mě bylo nezbytné sledovat mnohem podružnější, okrajovější a méně nápadné zmínky o jeho osobě. Jugoslávský režim navíc již nebyl schopen nadále udržovat informační monopol okolo bývalého prezidenta. Namísto oslavných článků o Titově genialitě jsem tak mohl svoji pozornost nasměrovat na různé kritiky z řad osobností společenského a politického života. Sledoval jsem proto především roli, jakou měl Josip Broz Tito v některých dominantních událostech, které se v SFRJ roku 1989 odehrály.

Čtvrtá kapitola sleduje dvě linie: Nahrazování kultu Josipa Broze kultem Slobodana Miloševiče (v Srbsku – prostřednictvím deníku *Politika*) a postupné se otevírání pluralitní společnosti (v Chorvatsku – deník *Vjesnik* a Bosně a Hercegovině – *Oslobođenje*). Kapitola se pokouší podrobněji popsat kdo se odvážil kritizovat Josipa Broze a jak tato kritika vypadala (za nejvhodnější příklad jsem vybral Emira Kusturicu, jehož reakci na text, uveřejněný v italských novinách *La Stampa*, jsem věnoval celou jednu podkapitolu). Zájem o osobnost Josipa Broze zůstával sice nízký, avšak vzhledem k tomu, že bylo některým osobnostem umožněno psát o bývalém jugoslávském vůdci otevřeněji než dříve, byl propad pozornosti zastaven.

V poslední kapitole naopak zájmu, věnovaného Josipu Brozovi přibývá. Podobně jako byl v SSSR těsně před jeho rozpadem veřejně kritizován Vladimir Lenin, i v Jugoslávii se na konci roku 1989 množily spekulace, pomluvy a útoky na bývalého jugoslávského maršála. Tisk psal o takových záležitostech především. Za ukázkový příklad v tomto případě považuji aféru Dušana Pekiće, otevírající pátou kapitolu. Naopak pozitivní stránky Tita jsou stále méně

zdůrazňovány, po sérii revolucí ve východní Evropě již k tomuto není vůbec ani důvod. Titovo jméno bylo ještě v závěru roku na stránkách *Politiky* a *Vjesniku* využito ve slovních přestřelkách chorvatských, slovinských a srbských komunistů. S přicházejícím rokem 1990 však byla jugoslávskou společností Titova úloha natolik demytizována, že se začala otevírat cesta k odstraňování jeho jména z názvů měst (např. Podgorica).

Na základě rozsáhlého průzkumu tisku, který jsem pro tuto bakalářskou tisku provedl, se domnívám, že vnímání osobnosti Josipa Broze bylo v období mezi 13. a 14. sjezdem Svazu komunistů Jugoslávie mimořádně pestré a barvité. Jednotný a neměnný postoj opakovaný všemi třemi deníky se rozrůznil v celou řadu vlastních přístupů, jejich mezistavů a vzájemných kombinací.

Téma mé práce by bylo možné ještě podrobněji a šířeji analyzovat, než jsem učinil. I přesto se domnívám, že jsem definicí zmíněných pohledů na osobnost Josipa Broze a zachycením hlavních ideových rozdílů mezi třemi sledovanými deníky v potřebné míře dosáhl cíle, který jsem si na začátku této práce stanovil.

Seznam použitých pramenů a literatury

- Vydané prameny
  - deníky
    - Raif Dizdarević: Od smrti Tita do smrti Jugoslávie, Praha: Jan Vašut, 2002 , ISBN 80-7236-171-6 .
    - Oslobođenje, roč. 1986, 1987, 1988 (vybrané dny: 1. V., 4. V., 9. V., 25. V., 4. VII., 13. VII., 27. VII., 25. IX., 29. IX.), 1989, leden 1990
    - Politika, roč. 1986, 1987, 1988 (vybrané dny: 1. V., 4. V., 9. V., 25. V., 4. VII., 13. VII., 27. VII., 25. IX., 29. IX.), 1989, leden 1990
    - Vjesnik, roč. 1986, 1987, 1988 (vybrané dny: 1. V., 4. V., 9. V., 25. V., 4. VII., 13. VII., 27. VII., 25. IX., 29. IX.), 1989, leden 1990
- Sekundární literatura
  - Historiografické a politologické práce
    - Slavoljub Đukić. Kako se dogodio vođa. Bělehrad : Filip Višnjić, 1992. ISBN 86-7363-119-X.
    - Vladimir Goati a kol.. Smisao jugoslovenskog pluralističkog šoka. Beograd : Književne Novine, 1989. 186 s. ISBN 86-391-0185-x.
    - Ladislav Hladký. Bosenská otázka v 19. a 20. století. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2005. ISBN 80-210-3674-5
    - Dejan Jović. Jugoslavija - Država, koja je odumrla. Bělehrad : Samizdat B92, 2003. ISBN 86-7963-174-4
    - John Lampe. Yugoslavia as a history. Cambridge : Cambridge University press, 1996. ISBN 0-521-46705-5

- Noel Malcolm. Kosovo - kratka povijest. Sarajevo : DANI, 2000. ISBN 9958-717-03-4.
- Jože Pirjevec. Jugoslávie 1918-1992. Praha: Argo, 2000. 324 s. ISBN 80-7203-277-1
- Nebojša Popov a kol. *Srpska strana rata - I. deo*. Bělehrad : Samizdat B92, 2002.
- Jan Rychlík, Milan Perenčević. Dějiny Chorvatska. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007. 576 s. ISBN 978-80-7106-885-3.
- Miroslav Šesták a kol. Dějiny jihoslovanských zemí. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2009. 758 s. ISBN 978-80-7106-375-9.
- Miroslav Tejchman a kol. Dějiny Srbska. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004 ISBN 80-7106-671-0